

A historical map of Sweden, showing the country's geographical features, rivers, and various regions. The map is rendered in a sepia tone and includes labels for several regions such as 'GÖTALAND', 'VÄSTMANLAND', 'DALARNA', 'WIKEN', 'ÅLAND', 'HÄLSINGLAND', and 'KATTEGATAN'. The map is partially obscured by a large white graphic element consisting of several overlapping curved shapes that create a stylized, abstract pattern.

Alla tiders migration!

Immigrationens betydelse för Sveriges utveckling och välstånd

Alla tiders migration!

Immigrationens betydelse för Sveriges
utveckling och välstånd

Dick Harrison

Kunskapsöversikt 2016:1

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

**Delegationen för
Migrationsstudier
Ju 2013:17**

Delmi Kunskapsöversikt 2016:1
Beställning: www.delmi.se
E-post: ju.delmi@regeringskansliet.se
Tryckt av: Elanders Sverige AB
Stockholm 2016
ISBN: 978-91-88021-10-6

Förord

De två senaste åren har migrationsfrågan kommit att dominera samhällsdebatten. Skildringar av moderna folkvandringar omges ofta av begrepp som kris och katastrof i den aktuella mediabevakningen. Det finns flera skäl till att det är viktigt att ställa dagens migration i ett historiskt sammanhang. Sverige och stora delar av världen står inför de betydande utmaningar som följer i den nya migrationens spår samtidigt som fenomenet migration, dvs. att människor väljer eller tvingas emigrera, närmast är synonymt med mänsklighetens historia. Vi har aldrig haft en period utan migration.

Med denna kunskapsöversikt vill Delmi bidra till att ge en överskådlig bild av vad vi vet om migrationens betydelse för Sveriges utveckling ur ett historiskt perspektiv. Vilka grupper har kommit till det geografiska område som vi idag benämner Sverige? Var kom de ifrån? Vilka kunskaper och kompetenser tog de med sig? Hur blev de bemötta av lokalbefolkningen? Hur har det historiskt sett ut med assimilering och integration? Vad kan vi lära av historien för att bättre kunna hantera dagens och framtidens utmaningar?

Kunskapsöversikten redogör, med hjälp av historiska källor och befintlig forskning, för migrationen till Sverige under väldigt lång tid. Ända från den tid då inlandsisen smälte och de första nomaderna sökte sig norröver på jakt efter näringsrika miljöer att leva i, till den migration som uppstod i kölvattnet till andra världskriget.

Rapporten är skriven av Dick Harrison, professor i historia vid Lunds universitet. Han har tidigare skrivit om Sveriges historia men också om korsfarare, slaveri och vikingaliv i när och fjärran.

Arbetet med denna kunskapsöversikt har följts av Kerstin Brunberg, ledamot i Delmis styrelse och chef för Arkitektur- och designcentrum. På kansliet har arbetet följts av Caroline Tovatt, Monica Svantesson, Anton Ahlén och Bernd Parusel. Som brukligt i Delmi-sammanhang ansvarar författaren själv för innehåll, slutsatser och rekommendationer i rapporten.

Stockholm i april 2016

Joakim Palme,

Ordförande Delmi

Kristof Tamas,

Kanslichef Delmi

Sammanfattning

Tvärtemot vad som ofta framförs i nutida debatt har Sverige en lång historisk erfarenhet av immigration. I denna kunskapsöversikt presenteras de viktigaste immigrationsvågorna i historisk tid fram till andra världskriget.

Eftersom inlandsisen täckte hela Sverige under äldre stenålder kan samtliga nu levande svenskar betraktas som ättlingar till invandrare, och flera forntida immigrationer går att analysera arkeologiskt. De första i skrift belagda invandrarna anlände under vikingatiden, mellan 800-talet och 1000-talet, och bidrog aktivt till att Sverige inlemmades i den västerländska kulturkretsen. Det rörde sig om bland annat om kristna missionärer, handelsmän, myntpräglare och kungliga rådgivare. En betydligt större immigrationsvåg följde mellan 1200-talet och 1400-talet, då ett stort antal tyskar flyttade norrut över Östersjön: bergsmän, köpmän, hantverkare, fogdar, administratörer och knektar som tillsammans kraftigt medverkade till att samhället antog kontinentala drag. Med immigranternas hjälp omvandlades Sverige från att ha varit en löslig konfederation med utvecklade närings- och stadsliv till att bli ett västeuropeiskt kungarike med skrivna lagar, ståndssamhälle och kungligt råd, med allt fler städer och borgar, med ett expansivt bergsbruk och med en blomstrande exportnäring.

Immigrationen från kontinenten, i synnerhet från Tyskland, fortsatte under tidigmodern tid, och en ny kulmen nåddes under 1600-talet. Vid denna tid utvecklades Sverige till en kortlivad stormakt med statskyrka, östersjöprovinser, ämbetsverk, kollegier, riksdag och med ett näringsliv som blev europeiskt ledande i produktionen av järn och koppar. Förändringen underlättades av en meritokratisk politik som gjorde det möjligt för utlänningar att göra militär, administrativ och kommersiell karriär i Sverige, detta samtidigt som invandring av finska bönder, holländska borgare och tyska och vallonska smeder aktivt uppmuntrades. Även det svenska kulturlivet mottog omfattande impulser utifrån under 1600- och 1700-talen, inte

sällan genom att konstnärer, musiker och vetenskapsmän flyttade hit. I kunskapsöversikten ges ett flertal exempel härpå.

En tredje immigrationsvåg, som ofta ignoreras i historieskrivningen, ägde rum på 1800-talet, parallellt med att många svenskar emigrerade till USA. Det fattiga bondelandet Sverige började industrialiseras och förändras i riktning mot ett modernt samhälle, vilket förutsatte stora kapitalinvesteringar och djärva satsningar som avvek från det sedvanliga.

Utvecklingen nödvändiggjorde import av tekniskt kunnande och anpassning till former för produktion och handel som saknades i landet. Det paradoxala inträffade därför att Sverige, samtidigt som landet hade en rekordstor emigration, importerade både arbetare och kapital från utlandet. Till och med under 1920- och 1930-talen, då restriktionerna mot immigration var ovanligt hårda, förekom en viss invandring av flyktingar.

I kunskapsöversikten redovisas även den immigration som från officiellt håll upplevdes som problematisk eftersom invandrarna – judar, romer och resande – inte ansågs passa in i Sverige. Medan judarna, när de väl tilläts immigrera, integrerades i samhället och assimilerades med den svenska kulturen kom romer och resande att stå utanför. Orsakerna var flera. Ett skäl var att romer och resande slog vakt om sin etniska särart. Ett annat skäl var att deras livsstil betraktades med misstänksamhet av övriga svenskar, vilket resulterade i motsättningar och främlingsfientlighet.

Av utrymmesskäl har endast ett representativt urval av källor, böcker och tidskriftsartiklar kunnat beredas plats i referensapparaten. På några punkter i äldre historia har jag valt att göra djupdykningar med direkta hänvisningar till källmaterialet. Annars har jag huvudsakligen hänvisat till forskningsmässigt uppdaterade monografier och antologier, publicerade så nyligen som möjligt.

Kunskapsöversiktens viktigaste budskap är att nutidens migrationspolitik tjänar på att dra nytta av historiska erfarenheter. Dagens politik präglas av kortsiktighet och okunskap om de fördelar immigrationen har skänkt Sverige i det förflutna. Invandring bör uppfattas som en resurs, inte som ett problem.

Summary

Contrary to what is often stated in the current debate, Sweden has a considerable historical experience of immigration. In this report, an overview of the most important waves of immigration in the past, until World War II, is presented.

Since Sweden was covered by glacier ice during a significant part of the Palaeolithic era, all Swedes are, in one way or another, descendants from immigrants. Several prehistoric migrations have been archaeologically analysed. The first immigrants that are recorded in written sources came to present-day Sweden during the Viking Age, from the ninth century to the eleventh century – Christian missionaries, merchants, coin stampers and royal advisors. They actively contributed to the integration of Sweden in the Western cultural sphere. A larger wave of immigration occurred between the thirteenth and the fifteenth centuries, when many Germans moved north across the Baltic: miners, merchants, artisans, reeves, administrators and soldiers who transformed Swedish society according to social and cultural patterns on the European continent. Largely thanks to these immigrants, Sweden – previously a loose confederation with an underdeveloped economic structure and an extremely small urban scene – developed into a Western European kingdom with written legislation, judicially defined estates and a royal council. Many cities and castles were built. The mining industry expanded and became the foundation of a flourishing export trade.

The immigration from the European continent, particularly from Germany, continued during the early modern era, and a new culmination was reached in the seventeenth century. During this era, Sweden became a short-lived empire that dominated the Baltic Sea. The church was subordinated to the state. Many new provinces were conquered. The royal administration was considerably enlarged with government offices and a parliament. Sweden became a leading European producer of iron and copper. This tremendous change was facilitated by a meritocratic policy that made

it possible for foreigners to make military, administrative and commercial careers in Sweden. At the same time, Finnish farmers, Dutch burghers and Walloon and German blacksmiths were actively encouraged to immigrate. To this should be added that Swedish culture was heavily influenced from abroad during the seventeenth and eighteenth centuries. Many artists, musicians and scientists immigrated; several examples are given in the report.

A third wave of immigration, often neglected in historiography, occurred during the nineteenth century, at the same time as many Swedes emigrated to the USA. Sweden, still a poor country dominated by an economy based on agriculture, began to be industrialized and transformed into a modern nation. This necessitated huge investments of capital and bold enterprises that deviated from what had hitherto been the norm. Technical know-how had to be imported. Swedish society had to be adapted to meet the needs of new forms of production and trade. Paradoxically, Sweden imported both workers and capital from abroad while, at the same time, experiencing the greatest wave of emigration in the country's history. Even in the 1920s and the 1930s, when immigration to Sweden was unusually restricted, a certain amount of fugitives immigrated.

Another aspect that is discussed in the report is the specific kinds of immigration that were perceived as problematic by the authorities, since the immigrants were considered to be dangerous aliens, hostile to Swedish society: Jews, Romani and Travellers (Sw. *resande*). While the Jews, when they were finally allowed to immigrate, were integrated in society and assimilated to Swedish culture, the Romani and the Travellers preserved their ethnic characteristics. One reason for this was that their ways of life differed so much from the lives of ordinary Swedes that they were subjected to xenophobia. Another reason was the conscious choice of the Romani and the Travellers to maintain their own traditions.

The most important conclusion in the report is that present-day migration policy would benefit greatly by learning from historical experience. Swedish migration policy is too short-sighted and characterised by a general lack of knowledge of the profits and advantages that immigration has brought to the country in the past. Immigration should be perceived as a resource, not as a problem.

Innehåll

1. Inledning	1
2. Forntid och medeltid	3
(12 000 f.Kr.–1450 e.Kr.)	3
Immigration i historiens gryning	3
Kristnandet och kungariket	5
Tyskarna kommer – handelsmän, hantverkare och bergsmän.....	9
Fogdar och knektar.....	12
3. Tidigmodern tid (1450–1800)	14
Immigration under senmedeltid och Vasatid.....	14
"Skogsfinnar" och holländare	17
Ämbetsmän och entreprenörer under stormaktstiden.....	20
Vallonerna och industriinvandringen.....	22
Kultur och vetenskap	25
4. Immigration och integrationsproblem	28
Judisk invandring.....	28
Romer och resande – immigranterna som inte passade in	30
5. 1800- och 1900-talen	33
Utvandrarlandet som också var ett invandrarland	33
Danska i Skåne.....	37
Arbetskraftsinvandring före första världskriget	40
Flyktingar före 1939	42
Efter andra världskriget	44
6. Slutsatser	47
Referenser	53

1. Inledning

Ett av huvudskälen till tillkomsten av denna kunskapsöversikt är att immigration i dagens svenska debatt nästan uteslutande diskuteras såsom ett problem – inte som en resurs. I och med att flertalet debattörer har accepterat denna utgångspunkt stängs dörren till det historievetenskapen är till för att förmedla: mänskliga erfarenheter. Vi vänder ryggen till det förflutnas lärdomar. Vi ser inte de långsiktiga vinster som har utgjort konsekvenserna av immigration, såväl arbetskraftsinvandring som flyktinginvandring och andra typer av fredliga förflyttningar. Vi tackar också nej till de erfarenheter som har gjorts beträffande integration, assimilering och uppkomsten av främlingsfientlighet.¹

För att på bästa sätt kunna dra upp riktlinjerna för den nuvarande och den framtida migrationspolitiken är kännedom om de långa historiska linjerna av svåröverskattad betydelse, i synnerhet som det cirkulerar mängder av felaktiga föreställningar om svensk invandringshistoria. Det är inte svårt att hitta opinionsbildare som gör gällande att Sverige i förfluten tid saknade större invandringsvågor, att immigrationen var ett synnerligen marginellt fenomen före 1950-talet. Det är, dessvärre, lika lätt att hitta politiker och skribenter som, även om de är medvetna om forna dagars immigrationsvågor, inte känner till de genomgripande följder som invandringen – importen av humankapital – fick. Allra viktigast är betoningen av det långsiktiga perspektivet som sådant. När migration diskuteras i dagens Sverige är det i regel ur en snäv och kortsiktig synvinkel. Denna studie vänder sig bestämt emot en sådan utgångspunkt.

Avsikten med denna kunskapsöversikt är att skildra immigrationen till Sverige i historisk tid, det vill säga från och med de århundranden då vi har tillgång till skriftliga källor, fram till andra världskriget. Det begränsade omfånget gör det nödvändigt att berätta om utvecklingen genom översiktliga analyser med endast ett fåtal djupdykningar. Av samma skäl kan bara ett selektivt urval av forskningslitteraturen

redovisas i referenslistan, och de verk som anförs är av varierande art – här finns dels allmänna översiktsverk, dels monografier och artiklar som tjänar som betydande exempel på immigrationshistorien.

Dispositionen är kronologisk. I kapitel 2 skildras immigrationen fram till 1400-talet, i kapitel 3 immigrationen under tidigmodern tid och i kapitel 5 immigrationen på 1800-talet och första hälften av 1900-talet. Kapitel 4 är både kronologiskt och tematiskt upplagt: här skildras olika typer av invandring som upplevdes som förhållandevis problematisk, med xenofobi och integrationssvårigheter som följd. Slutsatserna redovisas i kapitel 6.

Slutnot

¹ Med *integration* avses den process varigenom invandrare anpassas till det nya landet, främst genom att de lär sig landets språk och träder in på arbetsmarknaden. Integration behöver inte nödvändigtvis innebära att invandrarna ger upp sina kulturella särdrag, exempelvis religion och egna språk. Integration kan mycket väl resultera i kulturell korsbefrukning, till exempel genom att invandrarnas matkultur influerar matkulturen i det nya landet – som i fallet med pizza, thai-mat, falafel, kebab med flera kulinariska influenser i de senaste decenniernas Sverige. Med *assimilation* avses något annat: när man strävar efter att assimilera invandrare i ett samhälle är målet att de skall bli så lika det nya landets befolkning som möjligt och ge upp sina kulturella särdrag.

2. Forntid och medeltid

(12 000 f.Kr.–1450 e.Kr.)

Immigration i historiens gryning

För cirka 14 000 år sedan började den sista inlandsisen långsamt försvinna från Norden. Vid denna tid var regionen folktom. Alla vi som bor i Sverige, Norge, Danmark och Finland är ättlingar till invandrare som kommit hit när glaciärerna försvunnit och landet blivit beboeligt. Eftersom landet befolkades från olika håll och vid olika tidpunkter är det hopplöst svårt att föra vetenskapliga resonemang om vilken eller vilka grupper som skall betecknas som urbefolkningar. Det enda vi vet är att immigration under tusentals år var en förutsättning för att regionen skulle förbli befolkad. Många av de första millenniernas nordbor var nomader som långt ifrån alltid valde att bli kvar i det land de genomkorsade på jakt efter näringsrika miljöer att leva i. Deras språk och etnicitet är omöjliga att fastställa (Welinder 2009, s. 59–101).

Även efter det att permanenta jordbruksbygder vuxit fram och hövdingadömen etablerats fortsatte människor att söka sig till Norden. Under hela den förhistoriska tiden, liksom under äldre medeltid (1000-talet till 1300-talet), förekom sporadiska invandringsvågor till många delar av det blivande Sverige (liksom det förekom sporadiska utflyttningar). Migrationerna är sällan noterade i skrift men fullt möjliga att analysera arkeologiskt.

Som typiskt exempel kan nämnas Mölleholmen – en gammal ö, idag en udde, i den sydsånska Ellestadssjön. När arkeologer grävde ut bosättningslämningar på ud-den fann de rester efter en befolkning som flyttat dit på 900-talet eller 1000-talet, det vill säga på vikingatiden. En analys av keramiken visade att det rörde sig om samma typ av lergods som tillverkades vid Oders mynning, ett område som då befolkades av ett västslaviskt folk som nordborna kallade vender. De väl brända krukskärvorna med svartbrun yta hade tillhört kärl vars former och ornamentik var

typiska för kustområdet söder om Östersjön. Arkeologerna hittade rentav ett mynt på Mölleholmen, vilket präglats i denna del av Europa omkring år 1000. Det lättaste sättet att förklara fynden är att utgå från en immigration. Slavisktalande män och kvinnor från Pommern har seglat norrut och inlett en kolonisation av vad som idag är Sjöbo kommun.

Det är omöjligt att räkna ut invandringens omfattning och demografiska egenskaper, men vi vet att den lyckades och att vänderna blev bofasta i Skåne. I några generationer bibehöll de sina sedvanor: de livnärde sig av boskapsskötsel, jakt och fiske, men uppenbarligen inte av jordbruk. Varför inte? Antagligen eftersom det var onödigt. Det fanns ju gott om skånska bönder i grannskapet, med vilka de kunde bedriva handel för att komma över exempelvis bröd och öl (Larsson 1991; Larsson 1992; Welinder 2009).

Det är svårt att tolka immigrationen av vender till södra Skåne som något annat än en frivillig förflyttning, om vars orsaker vi endast kan spekulera. Inget tyder på att vänderna var trälarna eller krigsfångarna. Sett i ett större perspektiv kan immigrationen uppfattas som en återspeglning av de omfattande kontaktnät som knöt samman familjer och släkter vid Östersjön med varandra. Under vikingatiden var de ekonomiska och politiska banden mellan Norden och den västslaviska världen starka (Roslund 2001). Svenska och danska kungar gifte sig med slaviska furstedöttrar, och prinsessor från Norden sändes österut och söderut. Den svenske kungen Olof Skötkonungs dotter Ingegerd äktade storfurst Jaroslav av Kiev och blev i sinom tid helgon i rysk-ortodoxa kyrkan.

Till epokens nattsidor hör den livliga slavhandel som alla folk vid Östersjön ägnade sig åt. Åtskilliga trälarna på järnålderns och den äldre medeltidens svenska gårdar var offer för kidnappning, råder och krig. I berättelser från äldre medeltid finns det gott om referenser till hur köpmän från nuvarande Sverige ägnar sig åt människohandel. Ett typiskt exempel är den arabiske resenären Ahmad Ibn Fadlans skildring av rusiska (dvs. mellansvenska) slavhandlare vid Volga. Ett annat exempel är den isländska Laxdaldasagans skildring av slavhandlaren Gille den gårdskes försäljning av slavinnor på de västsvenska Brännöarna. Den förra berättelsen är från 900-talet, den senare från 1200-talet, men i båda fallen tas slavhandeln för

givet. Det var ett normalt inslag i dåtidens samhälle (Brink 2012, s. 85–91; Harrison 2006, s. 237–255). Tack vare ögonvittnesskildringar från 1100- och 1200-talen, till exempel redogörelser hos den danske historieskrivaren Saxo Grammaticus och den tysk-baltiske krönikören Henrik av Livland, vet vi att även det motsatta var vanligt. Ungdomar från svenska östkusten rövades bort för att säljas som slavar i Baltikum (Harrison 2005, s. 265–267, 315, 316, 354–355).

Kristnandet och kungariket

Den första skriftligt dokumenterade immigrationen till Sverige var nära länkad till utbredningen av kristendomen och omvandlingen av de sinsemellan oberoende svenska kulturbygderna till ett kungarike av västeuropeiskt snitt. Processerna sammanföll, eftersom kyrkan var en av monarkins främsta stödjepelare. Kristendomen blev herremännens religion innan den blev folkets (Harrison och Svensson 2007, s. 316–351; Harrison 2009, s. 135–146; Nilsson 1998).

Utbredningen av kristendomen i Norden var beroende av invandring. Missionärer från England, Tyskland och Frankrike sökte kontakt med skandinaviska stormän och kungar för att få stöd för sitt arbete, och det är fel att tro att de anlände ensamma. Vi måste förutsätta att det gick flera medarbetare på varje missionär och att det krävdes omfattande nytillskott för att arbetet skulle fungera. Detta förhållande är särskilt tydligt i de fall immigrationen resulterade i grundandet av kloster. Ett känt exempel är cisterciensernas ankomst. Den franska Cisterciensorden stadfästes 1119 och inledde omgående en expansion i hela Västeuropa. Genom att munkar gav sig ut på vandring och grundade kloster på nya orter uppkom på kort tid mängder av nya anläggningar, även i Sverige. Cistercienserna anlände till östgötska Alvastra och småländska Nydala 1143, året därpå till skånska Herrevad. Senare slog de sig ned i västgötska Varnhem, gotländska Gutnalia (idag känt som Roma) och uppländska Viby (ett kloster som redan 1185 flyttades till sörmländska Julita). Cisterciensnunnor fanns i småländska Byarum (tills de flyttade till uppländska Sko på 1230-talet), i Solberga på Gotland, Gudhem i Västergötland, Riseberga i Närke och på Fogdön i Mälaren. Sveriges förste ärkebiskop, Stefan, som tillträdde ämbe-

tet 1164, var cisterciensmunk från det nygrundade Alvastra (France 1992; Nilsson 1998, s. 120–131).

Det enskilda landskap i dagens Sverige som påverkades mest av klosteretableringen och kontakterna med abbotar och munkar på kontinenten var det då danska Skåne. På 1000- och 1100-talen grundades benediktinkloster i Lund, Bosjö och Börringe. Ärkebiskoparna i Lund tog personliga initiativ till att stärka klostrens maktställning och deras ekonomiska baser. En förgrundsgestalt var den danske 1100-talsärkebiskopen Eskil, som var personligen bekant med det blivande helgonet Bernhard av Clairvaux, Cisterciensordens mest framträdande personlighet. Det nära bandet mellan Eskil och klosterbröderna i Clairvaux var sannolikt ett huvudskäl till att ett stort cistercienskloster grundades i själländska Esum i början av 1150-talet. Troligen var ärkebiskopen även initiativtagare till grundandet av det skånska cisterciensklostret i Herrevad 1144 (McGuire 1982; Nilsson 1998, s. 114–118, 124–126).

Eskil beskyddade även en annan klosterorden, premonstratenserna. Orden, som fick sitt namn av moderklostret i nordöstra Frankrike, Prémontré, grundades 1120 av Norbert av Xanten och sanktionerades av påven 1126. Tack vare stödet från Eskil expanderade premonstratenserna snabbt i Skåne. Kloster grundades i Tumathorp (ca 1155), Lund (ca 1160) samt Vä och Öved (ca 1170). Till en början fanns både munkar och nunnor i premonstratensklostren (Nilsson 1998, s. 118–120).

Immigrationen av munkar till Skandinavien skedde inte utan konflikter. Klostergrundandet var förenat med omfattande ekonomiska transaktioner som lätt kunde drabba medlemmar av förmögna stormannaskikt, vilka följaktligen blev negativt inställda till nykomlingarna. Ett kloster var, i mångas ögon, en utländsk maktfaktor som tillskansade sig jord, boskap och rättigheter, vilket gick ut över lokala familjer. Vi har exempel på munkar, till exempel i Nydala, som sökte lägga under sig betesrättigheter på böndernas bekostnad och som sökte monopolisera tillgången till lokala vattendrag för att bygga kvarnar (Harrison 2002, s. 319, 320).

Som exempel på de tvister som uppstod kan nämnas en episod som skildrats i en dansk klosterkrönika, skriven i slutet av 1100-talet. Enligt texten uppstod en tvist

mellan Kristina, hustru till den svenske kungen Erik (senare känd som Sankt Erik), och det nygrundade cisterciensklostret i Varnhem. Klostret hade tidigare erhållit en stor donation av en rik kvinna vid namn Sigrid. Efter Sigrids död ville Kristina, som var besläktad med henne, ta över marken och återföra den till släkten. Alltså eggade hon upp folket mot cistercienserna. Stämningen blev så hotfull att vissa munkar år 1158 valde att flytta till Vitskøl på Jylland. Senare bilades konflikten och en ny brödrakoloni anlände till Varnhem, nu från cisterciensklostret i Alvastra (*Narratiuncula De Fundatione Monasterij Vitæscholæ in Cimbria I–VII*). I nästa skede insåg klostret och stormannafamiljen att de hade nytta av varandra. Varnhem kom att fylla en central ideologisk funktion för Eriks och Kristinas familj. Många av deras ättlingar begravdes i klosterkyrkan, där även den ingifte släktingen Birger jarl, 1200-talets dominerande svenske riksbyggare, fick sin sista vila. Stödet från kungar och jarlar medverkade till att Varnhem på 1200-talet blev Sveriges största och rikaste munkkloster (Hagberg 2011; Harrison 2002, s. 205, 206, 428, 429).

Klostrens, katedralernas och sockenkyrkornas betydelse för svensk kultur och svenskt samhälle är omöjligt att överskatta. Med anammandet av katolicismen blev Sverige en integrerad del av den västerländska kulturkretsen. Vi fick det latinska alfabetet, ett västeuropeiskt skolväsen (flertalet skolor var antingen direkt knutna till klostren eller till domkyrkorna), kontinentala lärdoms- och bildningstraditioner, skriftlig lagstiftning, ny teknik och grundläggande uppfattningar om etik och moral, vilka alltsedan dess har utgjort hörnpelare i vår rättsuppfattning. Vi fick sjukvård, fattigvård och äldreomsorg i form av hospital, helgeandshus och andra sociala inrättningar, vilka samtliga organiserades inom kyrkans ram. Till och med trädgårdskulturen revolutionerades när klostergårdarna anlades. Till detta kommer att vissa kloster ägnade sig åt nyodling och utvidgade kulturlandskapet (Götlind 1988; Harrison 2009, s. 363, 372–397; Nilsson 1998).

Utan immigrationen från Tyskland, England och Frankrike hade detta varit omöjligt. Nykomlingarna var inte bara högutbildade präster utan även hantverkare med specialistkunskaper, vilka tidigare inte efterfrågats i Sverige. För att bygga kyrkor och kloster krävdes teknisk expertis som saknades i Norden. Olyckligtvis är det omöjligt att kvantifiera, eftersom all form av skriftlig statistik saknas för äldre med-

eltid. Slutresultatet – ett medeltida kungarike med väletablerade biskopsdömen – vittnar dock om att immigrationens betydelse var avsevärd.

Ett praktexempel på en invandrarstad i äldre medeltid är Lund. Här residerade från tidigt 1100-tal den mäktigaste kyrkomannen i norra Europa. Ärkebiskopen i Lund var till en början ärkebiskop över hela Norden; sedan Norge blivit ett eget ärkebiskopsdöme behöll han makten över Danmark och Sverige, i det senare fallet i egenskap av primas, överställd kyrkan i Uppsala. Staden Lund var också en av den danska monarkins starkaste maktbaser, en vallomgärdad metropol med kungsgård. Av detta följer att orten på 1100-talet också var Nordens största arbetsplats. Domkyrkan var sin tids mest imponerande skandinaviska byggnad, och därtill kom åtskilliga ytterligare projekt. Sammanlagt fanns det i medeltidens Lund en domkyrka, nitton sockenkyrkor, sex kloster och två kyrkliga sjukvårdsinrättningar. Det ger sig självt att detta krävde en omfattande immigration av präster och andra lärda, men också kunnig byggnadsarbetskraft. Den danske kungen och hans ärkebiskop lockade till sig folk från i synnerhet de tysk-romerska kejsarnas arbetsplatser vid Rhenlandet, människor som kunde planera materialåtgång, slå valv och hugga stenreliefer och skulpturer. Några av de dugligaste kom ursprungligen från Norditalien – till dessa hörde av allt att döma domkyrkans huvudarkitekt Donatus. Likheterna mellan utsmyckningen av Lunds domkyrka och utsmyckningen av dåtida norditalienska kyrkor är slående. När hantverkarna var färdiga med en kyrka gick de vidare till nästa projekt, till exempel den praktfulla Mariakyrkan i nordöstsånska Vä och ett flertal kyrkor i Småland (*Kulturen 1990; Kulturen 1998*).

Ett annat exempel på kulturimport i medeltidens gryning utgjordes av den expertis som kungamakten behövde för att kunna moderniseras, även om vi bortser från de bidrag som kyrkan förde med sig (som kröning och kristen kungaideologi). Till denna kategori hör myntpräglingen. Under Olof Skötkonung, som regerade i bygderna vid Mälaren och Vättern från ca 995 till ca 1022, präglades åtskilliga mynt i Sigtuna. Inskriptionerna på mynten nämner uttryckligen ett antal myntmästare, varför det är fullt möjligt att länka präglingen till samtida projekt i Sven Tveskäggs Danmark och Olav Tryggvasons Norge. I samtliga fall rörde det sig om anglosaxiska myntpräglare som hämtats till Skandinavien från England (Harrison 2009, s. 132).

Tyskarna kommer – handelsmän, hantverkare och bergsmän

Invandringen mellan 900-talet och 1100-talet berörde huvudsakligen samhällets högre skikt – präster, munkar, myntpräglare, kungliga rådgivare, etc. – och var endast indirekt av relevans för vanligt folks vardagsliv. Av mycket större betydelse för hela samhället var den invandringsvåg, väl dokumenterad i skriftliga källor, som inföll mellan 1200-talet och 1400-talet, med kulmen under 1300-talets andra hälft. Det rörde sig om olika grupper av tyskar: stormän, krigare, fogdar, bergsmän, köpmän och hantverkare sökte sig norrut, etablerade sig permanent i Sverige och tog ofta med sig släktingar, vänner och vad vi skulle betrakta som vanliga anställda – smeder, knektar, arbetare, med flera – till det nya landet.

Delvis var den tyska immigrationen en logisk fortsättning på den invandring som ägt rum under föregående sekler. Kristnandet var bara början på en omfattande kulturell, politisk och militär anpassning till kontinentaleuropeiska och brittiska förhållanden, med städer, penningväsen, ståndsväsen, domkapitel, skrivna lag-samlingar, hövisk riddarkultur, slott och borgar. Impulserna kom från många länder, men överlägset viktigast var intrycken från Tyskland.

Orsakerna var flera. För det första var Tyskland det europeiska kulturland som låg närmast Sverige. För det andra upplevde Tyskland en politisk och ekonomisk storhetstid under högmedeltiden, då de tysk-romerska kejsarna utvidgade imperiet samtidigt som de tyska köpmännen hanseaterna – byggde upp en kommersiell hegemoni vid Östersjöns och Nordsjöns kuster. Från 1100-talet till 1500-talet vilade Sverige i Tysklands skugga och var på många sätt att betrakta som en del av den nordtyska periferin. Monarkin, riksadministrationen, stadsväsendet och näringslivet blev i allt väsentligt imitationer av tyska förlagor.

Immigrationen är märkbar redan för 1100-talets del, inte minst på Gotland, men den tog fart på allvar under Birger jarl och hans söner, som härskade över Sverige mellan 1250 och 1290. Det svenska skatteväsendet reformerades i grunden – man skulle rentav kunna säga uppfanns – vid denna tid, något som krävde en fiskal infrastrukt-

tur och expertis som riket saknade. Effektiva uppbördschefer, fogdar, måste se till att skatteinsamlingen fungerade, varefter naturapersedlarna måste säljas till tyska köpmän, så att pengar strömmade in i riket. Köpmännen behövde städer, gärna muromgårdade, och fogdarna behövde borgar. Såväl städer som borgar grundades och byggdes därför i rask takt med tysk hjälp: Stockholm, Kalmar, Söderköping, Nyköping, Örebro, Jönköping, Arboga, Enköping med flera. Det tyska befolkningsinslaget i städerna var betydande; Stockholm var i lika hög grad en tysk som en svensk stad. Under en tid på 1300-talet var Stockholm, Kalmar och Nyköping rentav medlemmar i Hansan, där den tysk-gutniska staden Visby länge spelade en ledande roll vid sidan av Lübeck. Det är ingen slump att det svenska språket dignar under tyska lånord av direkt relevans för städer och befästningar: handel, hantverk, slott, borg, borgare, råd, borgmästare, osv. En betydande del av svenskan består fortfarande av tyska lånord från medeltiden. "Lev" ersattes av "bröd" (ty. *Brot*), "vindöga" av "fönster" (ty. *Fenster*). Mycket av det vi idag uppfattar som urgammal svensk kultur med medeltida rötter är i själva verket tysk kultur som fördes till landet under perioden 1250–1400 (Harrison 2002, särskilt s. 42, 455–459; Harrison 2009, s. 254–273, 342–356; Harrison och Eriksson 2010, s. 265–271).

Det tyska borgerskapet är väl representerat i epokens skriftliga källor. När vi får kunskap om namn på enskilda borgare i städerna är de påfallande ofta tyska. Den förste kände borgaren i Kalmar, Herman Buccha, hade således nära släktband till familjer i Lübeck (Harrison 2002, s. 486). Likväl var immigrationen av tyska stadsbor bara toppen på ett isberg. Tyskarna bosatte sig även på landsbygden, särskilt i de mellansvenska bergslagsbygderna, där koppar-, järn- och silverförekomsterna utövade en stark lockelse på nykomlingarna. De kyrkor som restes i Dalarna och Västmanland, till exempel Stora Kopparbergs magnifika kyrka i dagens Falun, vittnar än idag om att regionen kulturellt och ekonomiskt sett ingick i den nordtyska kultursfären. 1400-talets store svenske frihetshjälte Engelbrekt Engelbrektsson var själv ättling till tyska invandrare i Norberg. Denna immigration av tyska bergsmän och smeder skulle fortgå i hundratals år efter medeltidens slut, men eftersom epoken saknade statistik och immigrationsundersökningar är den lika svår att kvantifiera som den är lätt att analysera genom de kvalitativa spår den lämnat efter sig i kulturlandskapet (Boëthius 1951; Harrison och Eriksson 2010, s. 115, 116, 241).

I de flesta fall tycks integrationen av tyskarna i det svenska kultursamhället ha varit en smärtfri process. Efter en eller ett par generationer hade nykomlingarna i allt väsentligt blivit svenskar, låt vara att de gärna behöll kontakter med folk i det gamla hemlandet. Däremot kunde motsättningarna bli stora mellan förmögna tyska och svenska borgare i landets största stad, Stockholm. Åtskilliga tyskspråkiga borgare sympatiserade med icke-svenska hansestäder som de hade nära band till. Stundom hamnade de i öppen konflikt med svenskspråkiga borgare som hade andra ekonomiska intressen. Ibland lyser fiendskapen igenom i källorna, men eftersom dessa har en stark politisk tendens är det svårt att utvärdera hur mycket som är sant. Som exempel kan nämnas berättelserna om den blodigaste uppgörelsen inom det stockholmska borgerskapet, Kävringemorden. Händelsen, som skall ha ägt rum 1389 (även 1392 har föreslagits), har skildrats som en brutal aktion från Stockholms tyskarnas sida. Ett stort antal svenska borgare – enligt vissa källor 70, enligt andra 170 – fängslades, torterades och brändes, flertalet på Kävingen (nuvarande Blasieholmen), detta på initiativ av borgmästaren Alf Greverode och en tysk sammanslutning, hättbröderna. Exakt vad som hände lär aldrig bli klarlagt, men historien utnyttjades flitigt i senmedeltida propaganda. Ett annat exempel är händelserna under krigsåret 1471, då Stockholms svenska borgare stödde riksförståndaren Sten Sture den äldre i kampen mot unionskungen Kristian I, medan de tyska borgarna var vacklande. Efter segern i slaget på Brunkeberg revs den gamla lagen om att tyskarna och svenskarna skulle ha lika många rådsherrar i stadsförvaltningen upp: från och med nu skulle alla rådsherrar vara svenskar (Ahlund 1929; Harrison och Eriksson 2010, s. 264, 265; Heyde 1989; Kumlien 1953).

Fogdar och knektar

Den tyska immigration som är lättast att analysera i bevarade källor är den som förekom på högsta politiska och militära nivå. Många tyska stormän knöts till svenska kungar som rådgivare och fogdar. Svenska frälsefamiljer gifte in sig i tyska släkter och knöt nära band till tyska kulturföreteelser. Tyska orden, en korsfararorden som expanderade i Baltikum, fick svenska gynnare och kom att förfoga över omfattande

jordegendomar i Södermanland och Östergötland. Årsta i Österhaninge, strax söder om Stockholm, blev centrum för ordensriddarnas verksamhet i landet (Eimer 1966). I källorna för Magnus Ladulås regeringstid (1275–1290) möter vi mängder av tyska ädlingar, vilka ställde sina tjänster till den svenska kungamaktens förfogande: Werner Brunkow från Brandenburg, Hermann Thyring, Hartmann Gremlin från Oldenburg, Fredrik Schlichting, greve Henrik av Gleichen och Henrik Glysing. De följdes på 1290-talet av krigare som Henrik van Kyren från Holstein, och de skulle fortsätta att strömma in i landet under 1300-talet, med kulmen efter Albrekt av Mecklenburgs maktövertagande 1363 (Maillefer 1999).

Till saken hör att immigrationen av tyska rådgivare, krigare och fogdar väckte kritik, ibland högljudd vrede, i svenska stormannaled. I Erikskrönikan, som skrevs i början av 1320-talet, anges att kung Magnus alltför mycket gynnade ”utlenska men” (*Erikskrönikan* 958–1015). Under andra hälften av 1300-talet och första hälften av 1400-talet löper ilskan mot de tyska fogdarna som en röd tråd genom svensk propagandalitteratur, inte minst de diarier och rimkrönikor som skrevs på uppdrag av medlemmar av det inhemska svenska överskiktet, som – inte sällan med rätta – kände sig hotade av nykomlingarna. I *Vadstenadiariet* sägs att ”rovfåglarna slog sig ned på bergstopparna, ty tyskarna tyranniserade landet under många år” (*Vadstenadiariet*, 1365:2). Genom att hänvisa till utlänningarnas skräckvälde sökte medlemmarna av det svenska högfrälset legitimera de egna kraven på slott och fogdeinkomster. Därefter har de tyska fogdarna skildrats som ondsinta förtryckare i sekler av svensk historieskrivning och skönlitteratur.

Verkligheten var annorlunda. Det saknas spår i bevarade räkenskapsböcker och andra primärkällor som ger vid handen att utländska fogdar for värre fram mot bönderna än svenska fogdar gjorde. För en svensk kung var de tyska fogdarna och ämbetsmännen ofta att föredra framför deras svenska konkurrenter, eftersom de förra saknade inhemska maktbaser och svenska släktingar. Tyskarna var lättare att kontrollera. En svensk herreman, som den lika rike som ökände Bo Jonsson (Grip, d. 1386), kunde ta sig omfattande friheter på såväl bönders som frälsemäns bekostnad, medan en tysk ädling var förhållandevis svag och beroende av goda relationer med kungamakten (Harrison och Eriksson 2010, s. 62–67).

3. Tidigmodern tid

(1450–1800)

Immigration under senmedeltid och Vasatid

Den tyska immigrationen upphörde inte under senmedeltiden. Inom handel och hantverk förblev banden till kontinenten starka. Städer som Stockholm hade även fortsättningsvis ett stort tyskt befolkningsinslag och många tyska smeder immigrerade under påföljande sekler för att ägna sig åt sitt yrke i ett Sverige som, ekonomiskt och kulturellt sett, ofta framstod som en nordtysk provins. Under det svenska stormaktsväldet på 1600-talet var det tyska språket ett *lingua franca* som förenade de många herremännen, köpmännen och administratörerna vid Östersjöns kuster.

Det är inte svårt att ge exempel på tyska immigranter som gjorde banbrytande insatser för svensk kultur under senmedeltiden och renässansepokern. Få konstverk i det senmedeltida Sverige kan tävla med Sankt Göran och draken, en fantastisk skulpturgrupp som pryder Storkyrkan i Stockholm. Mannen bakom verket var tysken Bernt Notke, som vistades i Sverige under en period på 1480- och 1490-talen. Den mest kände kyrkomålaren och pärlstickaren i Sveriges historia, en portalgestalt i vår 1400-talskonst, hette Albertus Pictor. Han föddes i Tyskland men arbetade senast från 1460-talet i Sverige och övertog 1473 en verkstad i Stockholm. Albertus Pictors mästerverk kan ännu beskådas i kyrkor som Härkeberga, Täby, Lid, Dingtuna, Floda och Härnevi. Sveriges förste boktryckare hette Johann Snell, stammade från Nordtyskland och var en tid verksam i Stockholm. Det var här, på nuvarande Riddarholmen, som landets första tryckta bok publicerades, *Dyalogus creaturum moralizatus* ("De skapade varelsernas sedelärande samtal"), år 1483. Listan kan lätt göras mycket längre – ovanstående personer är bara några exempel.

Trots motståndet från det inhemska frälset fortsatte kungar och länsherrar att omge sig med utländska män, såväl högt uppsatta administratörer som knektar och tjänstefolk. Detta framgår tydligt av den räkenskapsbok som Ivar Axelsson (Tott), länsherre på Gotland, har efterlämnat för några år på 1480-talet. I sommarlönelistan för år 1485 är 193 personer upptagna, i vinterlistan för samma år 78 – krigare, hantverkare, skeppare och kökspersonal. Den lilla krigarskaran omfattade folk från halva Europa: jutar, skåningar, tyskar, holländare, schweizare, estländare, dalkarlar och finnar (*Ivar Axelsson Totts räkenskaps bok för Gotland 1991*). 1500-talets Vasakungar rekryterade mängder av höga ämbetsmän och militärer från utlandet, något som livligt – men i regel förgäves – kritiserades av högadeln. Behovet av experter var alldeles för stort för att kungarna skulle kunna ta hänsyn till kritiken. Gustav Vasa hade inte blivit kung utan stöd från hanseaterna i Lübeck. Utan inspiration från Luthers Tyskland hade reformationen inte kunnat genomföras. Utan välutbildade kanslisterna och krigare hade den svenska staten stått sig slätt mot omvärlden. I första hand anställdes tyskar, men vi har även exempel på prominenta fransmän, till exempel Claude Collart (d. ca 1564), Charles de Mornay (d. 1574) och Ponce d'Escouperie (d. 1585). I orostider, som Dackefejden 1542–1543, anlät Gustav Vasa flera regementen av tyska landsknektar (Harrison och Eriksson 2010).

Ponce d'Escouperie är ett utmärkt exempel på en immigrant som avancerade på meriter och lade grunden till en stark politisk och ekonomisk position för sin familj – utländska uppkomlingar som inom loppet av en enda generation förvandlades till svensk högadel. Han föddes omkring 1520 som yngste sonen i en sydfransk köpmannafamilj, sattes i kloster men rymde och blev legosoldat. På 1560-talet sökte sig Ponce till Danmark för att strida för Fredrik II i nordiska sjuårskriget. Det gick inget vidare, och år 1565 hamnade han i svensk fångenskap i Varberg. Här vände turen. Ponce övertalades att gå över till svenskarna och blev snart en av rikets främsta militärer. Han bytte förnamn till Pontus och efternamn till De la Gardie, efter en avelsgård i Languedoc som tidigare varit i familjens ägo. "Herr Pontus" dubbades till riddare 1569, utnämndes till friherre 1571, erhöll rika uppländska förläningar och ingick till råga på allt äktenskap med Johan III:s illegitima dotter Sofia. På 1580-talet utvidgade han det svenska rikets gränser genom att erövra stora områden vid Finska viken från ryssarna. På toppen av sin bana avled han i en drunkningsolycka

i Narvafloden den 5 november 1585 och lades till sista vilan i domkyrkan i Reval. Hans framgångar banade vägen för familjen De la Gardies enastående position i stormaktstidens Sverige (Larsson 2005, s. 208–216).

Ett annat exempel är Georg Norman. Han var son till en underfogde på Rügen, gick i skola i Greifswald och studerade vid Rostocks universitet, tog en magistergrad vid Wittenberg och inkallades till Sverige som lärare till kronprins Erik år 1539. I december samma år befordrades han till superintendent med chefskap över den svenska kyrkan; idag skulle vi närmast ha karakteriserat hans ställning som kyrkominister. Gustav Vasa nöjde sig inte med detta utan gjorde honom påföljande år även till riksråd. I och med det fick Georg Norman övergripande makt över hela det svenska prästerskapet, med rätt att kontrollera deras ämbetsutövning i visitationer och ansvar för att utarbeta en ny evangelisk kyrkoordning. Han fick huvudansvar för att genomdriva reformationen i Sverige. Under de år som följde gjorde Norman stora tjänster för sitt nya hemland, inte minst på den diplomatiska arenan. Han anlätades i beskickningar till den livländske ordensmästaren, till Frankrike, Danmark, Lübeck och kejsar Karl V. Från 1543 till sin död vid årsskiftet 1552–1553 var han en av Sveriges allra mäktigaste män och en oumbärlig kunglig rådgivare, det närmaste Vasaregimen kom en statsminister. Det tycks ha varit Norman som introducerade termer som "riksdag" och "ständer" i Sverige (Andrén 1999; Larsson 2002, s. 209, 223–226, 325, 332; Svalenius 1937).

Bilden av det tyska inflytandet på Gustav Vasas regering blir ännu tydligare om vi tar i beaktande att Normans närmaste företrädare i rollen som kungens främste rådgivare också var tysk: Conrad von Pyhy. Han blev svensk kansler och lade ned stor möda på att modernisera den kungliga förvaltningen. De båda tyskarna råkade i tvist med varandra, en kamp som slutade med att von Pyhy fängslades. Han avled på Västerås slott på 1550-talet (Larsson 2002, s. 217–222, 276, 277).

Om vi till detta lägger immigrationen av alla de hantverkare, arkitekter och andra specialister som behövdes för att förverkliga Vasakungarnas projekt blir det ännu mer uppenbart hur beroende 1500-talets offentliga Sverige var av invandring. Ett typiskt exempel är Guillaume Boyen, i Sverige mer känd som Willem Boy, en flam-

ländsk skulptör och byggmästare som föddes på 1520-talet och flyttade till Sverige 1558. Det är han som har gjort gravmonumentet över Gustav Vasa och hans två första drottningar, som kan beskådas i Uppsala domkyrka, liksom den vackra skulpturen av den tidigt döda prinsessan Isabella Johansdotter i katedralen i Strängnäs. Utan personer som Boy hade renässansens byggnadsstil och skulpturkonst inte kunnat slå rot i Sverige (Hahr 1920; Larsson 2005, s. 232–236).

"Skogsfinnar" och holländare

Om 1200- och 1300-talen i efterhand framstår som en epok då immigrationen hade en ovanligt formativ effekt på det svenska samhället framstår 1600-talet som ett om möjligt ännu tydligare exempel på detsamma. På 1600-talet utvecklades det svenska kungariket till en tidigmodern stat med huvudstad, ämbetsverk, kollegier och i lag reglerade institutioner som riksdag och riddarhus. En mängd nya städer grundades och betydande initiativ togs till att odla upp nya kulturbygder och utveckla näringslivet. Samtidigt bedrev den svenska kronan en expansiv och krigisk utrikespolitik som resulterade i ett kortlivat stormaktsvälde. Ingenting av detta hade varit möjligt utan en omfattande immigration.

En av de mest betydande invandringsvågorna var finsk. Egentligen var det inte immigration i strikt juridisk bemärkelse eftersom Finland ingick i det svenska riket, men ur demografiskt och kulturellt perspektiv var det utan tvekan en betydande folkförflyttning. Av många skäl – nödår, krig, farsoter och en allmän vilja att få det bättre – lämnade många bönder Savolax och nordöstra Tavastland för att röja ny mark i nuvarande mellersta och norra Sverige. Migrationen sköt fart på 1570-talet och fortsatte till 1660-talet. De svenska makthavarna uppmuntrade "skogsfinnarna" eftersom de ville öka skatteunderlaget i dessa glesbefolkade landsändar; inledningsvis lockades dock nybyggarna med löften om pålagelättnader. Kolonisationen resulterade i framväxten av nya kulturlandskap i Närke, Dalarna, Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland och Medelpad, men allra mest påverkades Värmland. Under 1600-talets andra hälft levde omkring 6 000 skogsfinnar i

landskapet, vilket var proportionellt sett betydligt mer än det vid en första anblick förefaller som. Eftersom den svenska befolkningen under stormaktstiden endast låg på omkring en miljon skulle den skogsfinska invandringen, om den ägt rum idag, snarare motsvara omkring 60 000 människor. Stora delar av Värmland, vilka tidigare varit obebodd skogsmark, befolkades permanent tack vare finnarnas insatser.

Nykomlingarna ägnade sig åt olika former av jordbruks- och boskapsskötsel, men det näringsfång som blivit mest omskrivet var svedjebruket. I det första skedet angrep man skogarna med eld, på det att näringsrika svedjor skulle skänka familjen goda skördar. När jorden urlakats anlade man nya svedjor. Till slut blev myndigheterna oroliga, eftersom de månade om näringslivets intressen och fruktade att skogens resurser inte skulle räcka till för bergsbrukets behov, men då hade nybyggarna hunnit bli fast rotade, och ingen skulle komma på tanken att driva bort dem. De igenvuxna svedjorna visade sig dessutom vara utmärkta betesmarker för kor, något som underlättade för skogsfinnarna att på 1700-talet i allt större utsträckning satsa på boskapsskötsel istället för åkerbruk. I och med det överlevde den finska kulturen – språk, sedvanor, hantverk, med mera – i generationer.

Det sista förtjänar att betonas. 1600-talets folkkultur från Savolax, som präglades av storfamiljer, lagarbete, näverhantverk, rågodling med jästa rågröd, rökpörte (en enrummig rökstuga som till en början fungerade som kombinerad bostad, bastu och torkhus) och finnplogar (även kända som gaffelårder) hade kommit för att stanna. Så sent som i mitten av 1800-talet var den finska identiteten uppenbar på stora delar av den mellansvenska landsbygden, särskilt i Värmland. Särpräglade sedvanor och gammal finsk folktro levde på vissa håll vidare ända till 1900-talet, och ännu på 1960- och 1970-talen fanns det män och kvinnor i norra Värmland som kunde tala finska.

Varken statsmaktens representanter eller folk i de svenska grannbygderna uppfattade den finska närvaron i lokalsamhället som problematisk. I litteraturen möter vi stundom uppgifter om konflikter folkgrupperna emellan, men incidenterna går inte att belägga i historiska källor och ger snarast intryck av att höra hemma i fiktionens sfär. Större motsättningar mellan svensk- och finskspråkiga bygdekulturer

saknades. Att skogsfinnarnas ättlingar till slut övergav sitt språk och sin nedärvda kultur berodde inte på att staten betraktade detta som farliga element som måste bekämpas, utan på industrialiseringen och urbaniseringen (Bladh 2001; Eles 1995; Svanberg och Tydén 2005, s. 208–215; Tarkiainen 1990).

Den skogsfinska invandringen var ett landsbygdsfenomen. Det är lika lätt att finna exempel på immigration till epokens svenska tätorter. Staten satsade hårt på att omvandla småstäder till storstäder och vid behov grunda nya städer. Detta var omöjligt utan utländsk hjälp. Ingenstans är utvecklingen tydligare än i Göteborg. Staden hade visserligen medeltida föregångare i Göta älvsområdet, närmast Nya Lödöse i den nuvarande stadsdelen Gamlestaden, men det dröjde till stormaktstiden innan dagens västsvenska metropol grundades. I början av seklet anlade Karl IX en stad på Hisingen, som var avsedd att befolkas av holländare. Projektet ledde till att en stad byggdes upp där – såvitt vi vet – inte en enda svensk levde. Invånarna var holländare som talade holländska, utan hinder utövade sin reformerta variant av kristendomen, åtnjöt omfattande handelsprivilegier och tjugo års skattefrihet. Staden brändes dock ned redan 1611, under Kalmarkriget. Åtta år senare grundade Gustav II Adolf ett nytt Göteborg, och nu gick det bättre, tack vare lyckade värvningar av emigranter i Nederländerna. En fästningsstad med både holländsk och svensk befolkning växte fram under holländsk ledning; i Göteborgs råd satt 1623 tio holländare, sju svenskar och en skotte. Svenskarna visade till en början inget större intresse för orten, varför kungen rentav tvingade Nya Lödöses befolkning att flytta dit.

I våra dagar brukar vi förknippa Göteborg med England – ett arv från förbindelserna mellan västkusten och Storbritannien på 1700- och 1800-talen – men under den formativa fasen på 1620-talet var det i allt väsentligt en nederländsk stad. Därav den karaktäristiska stadsbilden, med kanaler som lika gärna hade kunnat ligga i Amsterdam. I nästa skede, på 1630- och 1640-talen, förändrades den demografiska situationen. De holländare som lämnade Göteborg eller assimilerades med svenskar ersattes av tyskar – köpmän, hantverkare, stadsmusikanter, postmästare, med flera – och skottar. Inte förrän under åren kring 1700 miste Göteborg sin prägel som invandrarstad (Almqvist 1929–1935; Scander 1981; Svanberg och Tydén 2005, s. 77–83).

Göteborg var inget särfall. Liknande satsningar på nya eller nygamla städer var vanligt förekommande under stormaktstiden, och andelen immigranter i stadsbefolkningen var ofta betydande. Vid samma tid som Göteborg anlades arbetade andra holländare, under ledning av Hans Fleming, i Jönköping. Staden vid Vättern flyttades och byggdes om från grunden med bastioner, fästningsvallar, vattenfyllda gravar och raka gator i rutnätsmönster (Nordman 2014, s. 53–60). När tyska vävare rekryterades år 1621 ökade stadens befolkning med omkring 10 procent. Omkring 150 personer – hantverksmästare, gesäller, lärpojkar, tjänstefolk, familjemedlemmar – anlände till en stad som maximalt kan ha haft 1 200 invånare. För att den demografiska förändringen skall bli begriplig måste vi ta proportionerna i beaktande. Idag bor det omkring 100 000 människor i Jönköping. 1621 års förändring motsvarar alltså en plötslig invandring på ca 10 000 personer till dagens stad (Pettersson 2014, s. 169–173).

Ämbetsmän och entreprenörer under stormaktstiden

Vi har ovan sett hur utländska administratörer och militärer etablerade sig i Sverige under medeltiden och på 1500-talet. Denna utveckling eskalerade på 1600-talet. Åtskilliga utländska familjer sökte sig hit som en följd av att deras talanger efterfrågades i Sverige. Om den svenska krigsmakten och de nya ämbetsverken skulle fungera som avsett behövdes kunnigt folk, och de inhemska resurserna var otillräckliga. Lösningen på problemet var meritokrati: såväl invandrare som ofrälse svenskar tilläts hoppa över ståndsribborna för att deras färdigheter och kunskaper på bästa möjliga sätt skulle komma landet till gagn. Alltså öppnades dörren för karriärer som var villiga att flytta till den unga stormakten och ställa sina tjänster till statens förfogande. Till denna invandrargrupp hörde ännu fortlevande familjer som Piper, Douglas och Hamilton.

Som typiskt exempel på denna form av invandring kan nämnas Johan Jacob Döbelius, som föddes i nordtyska Rostock år 1674. Efter avklarad medicinsk utbild-

ning flyttade han till Sverige 1696 och gjorde en imponerande karriär; bland annat blev han Karl XII:s livmedikus, professor i medicin vid Lunds universitet och adlad till von Döbeln. Det som gjort att Döbelius idag är en av Sveriges mest avbildade personer är dock något annat: år 1707 grundade han Ramlösa hälsobrunn i Skåne. Alla som hållit en Ramlösa i handen och betraktat etiketten har sett hans porträtt (Johnson 2015, s. 107, 108).

Det är lätt att räkna upp liknande exempel på ämbetsmän, läkare och militärer som lockades norrut, men därtill kom kapitalstarka entreprenörer som uppfattade Sverige som ett intressant land att både investera i och bosätta sig i. Familjen Grill, som härstammade från Augsburg, anlände via Amsterdam på 1650-talet och byggde upp 1700-talets ledande handelshus i Stockholm. Bröderna Abraham och Jacob Momma från Aachen blev bruksägare i Sverige och adlades 1669 med namnet Reenstierna.

Ett uttryck för brödernas ambition var köpet av Kengis järnbruk utanför Pajala, som hade anlagts av lübeckaren Arendt Grape 1646. Sedan man upptäckt kopparmalm i Svappavaara fick bröderna Momma år 1674 statlig tillåtelse att slå plåtmynt av koppar, något som gjorde Kengis till världens nordligast belägna myntort – ända tills myntverket förstördes av ryssarna 1717 (Johnson 2015, s. 60–65; Müller 1998).

Ett mellansvenskt exempel är Reinhold Rademacher (d. 1668), vars industriområde ("Rademachersmedjorna") från 1600-talet ligger mitt i Eskilstuna centrum och utgör en av stadens äldsta sevärdheter. Rademacher, som var av tysk eller nederländsk börd men stammade från Riga (som då lydde under svenska kronan), rekryterades av Karl X Gustav i mitten av 1650-talet och fick i uppdrag att framställa smiden och metallvaror i den nygrundade staden, som till en början gick under namnet Karl Gustavs stad. Rademacher gjorde stora insatser för att bygga upp en tidig massproduktion av föremål som knivar, saxar, spikar, nålar och lås. Att den stora vision Rademacher hade inte kunde fullföljas – av planerade 120 smedjor uppfördes endast ett tjugotal – berodde på att det svenska näringslivet var outvecklat. Det var för svårt att rekrytera kunnigt folk och få avsättning för produkterna (Johnson 2015, s. 88, 89; Thunander 1959).

En annan invandrare från Riga, som kom att göra en epokgörande insats för det svenska samhället, hette Johan Palmstruch (d. 1671). Han var pionjär inom bankbranschen och sökte på 1650-talet förmå drottning Kristina att få öppna en bank i Stockholm. Drottningen var ointresserad, men efterträdaren Karl X Gustav gjorde honom till viljes. Den 30 november 1656 fick Palmstruch ett trettioårigt privilegium att efter nederländsk förebild inrätta växel- och lånebanker, först i Stockholm, sedan i andra städer. Resultatet fick namnet Stockholms Banco. Karl X Gustav bidrog med hälften av investeringskapitalet, Stockholms stad med en fjärdedel och privata finansiärer med återstoden. Avdelningskontor inrättades i Falun, Göteborg och Åbo, kanske också i ett par ytterligare städer. Palmstruchs mest omtalade innovation var sedlar med angivna silvervärden. Banken garanterade värdet och påtog sig att vid behov ersätta sedeln med mynt. I praktiken innebar detta att Stockholms Banco fick en räntefri inlåning samtidigt som man tog ränta på utlånade medel. Tyvärr lät banken trycka fler sedlar än man hade täckning för. Bubblan sprack, och 1668 stängdes banken för utlåning. Palmstruch dömdes till landsflykt men benådades efter något år. Banken överlevde, nu i statlig regi, och är idag känd som Sveriges Riksbank – Europas äldsta ännu existerande bank (Johnson 2015, s. 86–88).

Vallonerna och industriinvandringen

Stormaktstidens mest omtalade invandring stod vallonerna för. Från franska Sedan – som i början av 1600-talet var ett självständigt furstendöme – och från dagens fransktalande Belgien, Vallonien, immigrerade yrkeskunniga specialister till Sverige för att bidra till utvecklingen av landets näringsliv (Dahlgren 1923; Douhan 1985; Florén och Ternhag 2002; Johnson 2014, s. 54–60; Svanberg och Tydén 2005, s. 90–93, 96–99).

Den mest ryktbare initiativtagaren till valloninvandringen var Louis De Geer (d. 1652) från Liège. Hans internationella bakgrund var typisk för eran: först byggde han upp en framgångsrik bankirverksamhet i Dordrecht och Amsterdam, varefter han började göra vapen- och kopparaffärer med Sverige. Handelskontakterna in-

tensifierades, och snart var De Geer en nyckelperson i den svenska exporten av järnkanoner till omvärlden. De goda affärerna lockade honom att investera ännu mer i handelspartnerns land och resurser, med följd att han flyttade till Sverige år 1627. Att säga att De Geer mottogs med öppna armar är en underdrift. Nykomlingen erhöll monopol på gjutningen av kanoner, arrenderade bruk, tog över driften av kungliga faktorier, blev förmögen och adlades 1641. Det näringsliv han medverkade till att skapa på orter som Norrköping, Finspång och Leufsta har gjort att De Geer i efterhand, något anakronistiskt, har hyllats som ”den svenska industrins fader”.

Louis De Geer satt alltså på kapital och kontakter, men för att bruksdriften skulle fungera behövde han yrkeskunnigt folk till arbetsplatserna, och det var här vallonerna kom in i bilden. Skickliga vallonsmeder skrev på anställningskontrakt för De Geer och andra välbeställda immigrantfamiljer, till exempel De Besche. Avtalen stadgade flera års anställning i Sverige och innehöll i regel paragrafer om löften om betald återresa för hela familjen om man ville fara hem när den avtalade vistelsen i norr var till ända – en möjlighet som få utnyttjade. Att många valloner lät sig lockas att emigrera berodde inte minst på de dåliga konjunkturen i hemlandet. Det utdragna kriget mellan Spanien (som kontrollerade nuvarande Belgien), Nederländerna och senare även Frankrike omöjliggjorde en lönsam produktion vid de egna brukena. I den första fasen sökte sig vallonerna framför allt till Östergötland och Södermanland. Efter 1625 drog de sig allt längre norrut och bosatte sig på brukena i Uppland, där de länge utgjorde en prominent etnisk grupp.

Varför var vallonsmederna så viktiga? Svaret är know-how. De hade exklusiva hantverkskunskaper som svenskarna saknade. Färsknigen av råjärnet var mer komplicerad och tog längre tid än vid det smide man var van vid i Sverige. Slutprodukterna var rena från fosfor och svavel och betingade mycket högre priser än det järn som tidigare levererats från Bergslagen. Förvisso måste vallonjärnet bearbetas ytterligare om man ville få stål, men produkten var likväl så bra att den under lång tid var en av Sveriges främsta exportvaror. Vallonerna var medvetna om sitt värde. De ville inte dela med sig av yrkeskunskaperna. Annat folk på brukena fick endast delta i de enklare arbetsmomenten, och de allra viktigaste faserna i vallonsmidet hemlighölls i generationer.

Det är inte lätt att beräkna vallonernas samlade antal, men det står klart att deras ekonomiska betydelse vida översteg invandringens demografiska storlek. De beräkningar som gjorts ger vid handen att den egentliga specialistimmigrationen av vallonsmeder kunde räknas i hundratal snarare än tusental. Kanske uppgick den samlade immigrationen till omkring 1 000 bruksarbetare. Nästan hälften av arbetarna tog med sig fru och barn till det nya landet, och inom valloneliten var det i flera generationer vanligt att man gifte sig inom gruppen, till exempel med en kusin.

Vad som är mindre känt är att betydligt fler valloner än de renodlade specialisterna, uppskattningsvis tre fjärdedelar av den samlade invandrarskaran, inte ägnade sig åt smide utan arbetade som vanliga skogshuggare, kolare och hantverkare. Sådana behövdes också vid bruken. Dessa immigranter hade inte samma behov av att bevaka yrkeshemligheter och assimilerades betydligt snabbare med svenskarna. Det senare gäller även de många tyska smeder som sökte sig till Sverige under 1500- och 1600-talen. Deras invandring, som närmast är att betrakta som en fortsättning på immigrationen av tyska bergsmän under medeltiden, var både betydelsefull och relativt omfattande. Eftersom deras sätt att smida – ”tysksmide” – inte var lika teknologiskt exklusivt som vallonsmide blev invandrarnas ättlingar inom kort försvenskade (Boëthius 1951).

Om vallonerna tillhör en av vår mest omtalade historiska invandrargrupper är övriga fransktalande protestanter, så kallade hugenotter, desto mer bortglömda. Här rörde det sig om flyktinginvandring. På 1500-talet spred sig den reformerta protestantismen i Frankrike, med blodiga religionskrig som följd. Tvisterna avslutades genom ediktet i Nantes år 1593, som garanterade hugenotterna religionsfrihet. Den katolska statsmakten gick dock till förnyad offensiv mot hugenotterna på 1620-talet och krossade deras militära utposter. Under Ludvig XIV:s regim försämrades deras ställning ytterligare, och 1685 upphävdes ediktet i Nantes. Följdverkningarna lät inte vänta på sig. Mer än 400 000 hugenotter gick i landsflykt.

Hugenottemigrationen är en av de största flyktingvågorna i Västeuropas historia. Den utgör också ett av de bästa exemplen på att flyktingmottagande har positiva effekter för mottagarländerna. Bland de hugenotter som lämnade Frankrike fanns åtskilliga driftiga köpmän, hantverkare och intellektuella. Som framgår av Fredric

Bedoires omfattande forskning hade hugenotterna prominenta positioner i det svenska samhället under 1600- och 1700-talen. För många gick det bra; de tillhörde det yppersta skiktet i Sveriges finansvärld. Under 1700-talets andra hälft började hugenotterna successivt assimileras med det omgivande samhället. Det bör påpekas att hugenotternas reformerta variant av protestantismen egentligen var förbjuden i det renlärigt lutherska Sverige. Stundom gjorde myndigheterna razzior mot vad man misstänkte var illegal religionsutövning och ställde hugenotter inför rätta. Vanligtvis tolererades dock hugenotterna eftersom de trots allt var protestanter och dessutom bidrog kraftigt till Sveriges kultur och ekonomi (Bedoire 2009).

Invandrarna fortsatte att utöva ett betydande inflytande över det svenska näringslivet på 1700-talet. De manufaktur och bruk som anlades som led i de merkantilistiska strävandena att stärka den inhemska produktionsförmågan vilade ofta på utländska initiativ, utländsk ledning och utländsk arbetskraft. Ett flertal tyska handelshus etablerades i Sverige, som Beskow, Hebbe och Schröder. I Stockholm och Göteborg hade brittiska invandrare stor framgång och byggde upp blomstrande affärsverksamheter. The Royal Bachelors' Club i Göteborg, bildad 1769, har ibland räknats som Sveriges första invandrarförening. En av grundarna, William Chalmers (d. 1811), son till en skotsk köpman, var en generös donator vars initiativ resulterade i den industriskola som idag är känd som Chalmers tekniska högskola (Johnson 2015, s. 95–119; Samuelsson 1951; Svanberg och Tydén 2005, s. 162–170; Ulvenstam 1945).

Kultur och vetenskap

Invandrarnas betydelse för det svenska samhällets omdaning under 1600- och 1700-talen omfattade betydligt mer än politisk och militär omstrukturering och vitalisering av näringslivet. Den svenska kulturen i vid bemärkelse – universitetsliv, teknisk utveckling, vetenskap och konst – mottog under denna epok avgörande impulser från utlandet. Inte sällan tog denna påverkan formen av immigration. Det saknades inhemska kompetens för att ta de initiativ och fullfölja de projekt som lan-

serades, och för många utländska specialister erbjöd Sverige en lockande arbetsmarknad.

Följaktligen duggar det tätt av utländska lärde i epokens svenska lärdomsanaler. Många av de främsta professorerna och vetenskapliga kungagunstlingarna var invandrare, ofta från Tyskland. Johannes Schefferus (d. 1679), mannen bakom *Lapponia*, den första stora skildringen av samerna och Lappland, var född i Strassburg (idag franska Strasbourg). René Descartes (d. 1650), den mest betydande europeiske filosofen under hela 1600-talet, kallades till Sverige av drottning Kristina och avled i Stockholm. Det karolinska hovmåleriets ledande man, David Klöcker Ehrenstrahl (d. 1698), var född i Hamburg. Carl Wilhelm Scheele (d. 1786), apotekaren i Köping som upptäckte grundämnena syre och klor, var född i Stralsund, en stad som på 1700-talet lydde under Sveriges kung.

Detta är bara ett axplock; listan kan göras mycket längre. Inte sällan blev nykomlingarna anfäder för prominenta släkter. Nicodemus Tessin (d. 1681) föddes i Stralsund, flyttade till Sverige och adlades. Han grundade en dynasti av arkitekter och kulturpersoner vars verksamhet har satt bestående spår i landet. Sonen Nicodemus Tessin d.y. (d. 1728) var arkitekten bakom Stockholms slott och stadsarkitekt i Stockholm. Sonsonen Carl Gustaf Tessin (d. 1770) var riksråd och diplomat och lade genom sitt konstsamlade grunden till Nationalmuseum. Ett annat exempel är familjen Masreliez. Jacques Adrien Masreliez (d. 1806) var en fransk ornamentsbildhuggare som inkallades till Sverige för att hjälpa till med utsmyckningen av Stockholms slott. Han blev landets främste rokokodekoratör, undervisade vid Konstakademien och följdes i spåren av sina söner, som även de blev namnkunniga konstnärer och inredningsarkitekter.

Liksom tidigare var i synnerhet den tyska invandringen betydande. Det har beräknats att mer än en tiondel av alla läkare i Sverige var tyskar (Svanberg och Tydén 2005, s. 173). Även på musikens område var det tyska inflytandet starkt. Ett känt exempel är Joseph Martin Kraus (d. 1792) från Miltenberg am Main, som bosatte sig i Stockholm, där han blev hovkapellmästare vid Kungliga Operan. Det bör dock nämnas att många av de ledande tyska musikerna lämnade Sverige efter en

tids karriär. I främsta rummet märks män som Georg Joseph Vogler (d. 1814), mer känd som abbé Vogler. Han var katolsk präst, född i tyska Würzburg, men gick till historien som kompositör och organist. Vogler kallades av Gustav III till Sverige i mitten av 1780-talet och betydde mycket för svenskt musikkiv – bland annat som musikkdirektör vid Kungliga Operan och som grundare av musikskolor – ända tills han lämnade landet 1799. Hans mest bestående verk är psalmen *Hosianna, Davids son*, som han komponerade i mitten av 1790-talet och som brukar sjungas på första advent. Om vi till denna kraftigt förkortade lista även lägger så kallade andra generationens invandrare blir immigrationens betydelse ännu tydligare. Sveriges största tekniska snille under epoken, Christopher Polhem (d. 1751), var son till en svensk kvinna och en tysk köpman som immigrerat till Sverige och bosatt sig i Visby. Johan Tobias Sergel (d. 1814), sin tids ledande svenske bildhuggare, var son till ett tyskt invandrarpar; fadern var hovbrodör (Alm 1991; Johnson 2015, s. 72, 73, 80–83, 116, 120; Svanberg och Tydén 2005, s. 118–129, 172–179).

4. Immigration och integrationsproblem

Judisk invandring

Medeltidens och den tidigmoderna epokens Sverige hade, som synes, inget emot att det kom in driftiga bönder, smeder, intellektuella, militärer, ämbetsmän och näringsidkare till landet. Tvärtom: de välkomnades i den korrekta tron att de genom sin verksamhet skulle göra Sverige rikare. Det fanns emellertid en begränsning i öppenheten. 1600- och 1700-talens Sverige utmärktes inte av någon nationalism av nutida snitt, men väl av en religiös enhetskultur som definierades av staten och som vanligt folk hade gjort till sin. Alltså måste invandrarna vara protestanter. Den finska invandringen var oproblematiserad eftersom finnarna var lutheraner. Vallonsmederna och övriga hugenotter var reformerta, vilket var illa nog, men det tolererades. Katoliker, ortodoxa, judar och muslimer var däremot portförbjudna, såvida det inte rörde sig om utländska ambassadörer eller långgivare som hade krav på svenska staten – som i fallet med de turkar som flyttade till Sverige på 1700-talet för att få betalt för lån som Karl XII tagit (Svanberg och Tydén 2005, s. 130–141; Westrin 1900).

Så förblev det under lång tid. Reglerna för judarna är karaktäristiska. Det dröjde till mitten av 1700-talet innan ett antal judar fick rätt att bosätta sig i Stockholm och i frihamnen Marstrand. 1782 fick judar formellt tillåtelse att bo och idka handel i Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona, men först 1870 erhöll de svenska judarna fulla medborgerliga rättigheter. Vid den tiden hade Sverige hunnit

få en liten men växande judisk befolkning. För en del av dessa nykomlingar gick det mycket bra – det rörde sig bland annat om entreprenörer som såg spännande möjligheter i det outvecklade svenska näringslivet. Inte förrän i nästa skede, på 1880- och 1890-talen, inleddes en mer omfattande judisk immigration. Orsaken var den allt hätskare antisemitismen i det ryska tsarväldet, som drev många judar att flytta västerut. De flesta ville åka till USA, men det var inte ovanligt att de istället hamnade i andra länder. Vissa blev kvar i Sverige för att det råkade ligga på vägen. I slutet av 1920-talet hade Sverige fått en judisk befolkning uppgående till omkring 6 500 individer, varav nästan 40 procent var första generationens immigranter (Valentin 1924).

Eftersom den judiska invandringsvågen innefattade vitt skilda grupper av människor går den inte att generalisera. Här fanns allt från förmögna bankirer vars familjer assimilerades med det svenska högborgerskapet till fattiga jiddischspråkiga utvandrare från östeuropeiska byar, som ofta höll sig för sig själva. Redan vid en hastig översikt av det svenska kulturlandskapet vid förra sekelskiftet blir det uppenbart vilka stora bidrag den första kategorin av judiska nykomlingar stod för – namn som Henrik Schück, Martin Lamm, Ernst Josephson, Hanna Pauli, Mauritz Stiller, Pontus Fürstenberg och inte minst familjen Bonnier utgör värtaliga vittnesbörd om de assimilerade nykomlingarnas betydelse. De fattiga östjudarna, som försörjde sig på gårdfarihandel och enkelt hantverk, var inte alls lika framträdande. Faktum är att deras invandring stundom motarbetades av de assimilerade judarna, som hade föga gemensamt med dem och fruktade att de genom sin blotta närvaro skulle framkalla vågor av antisemitism. I Stockholm uppstod betydande kulturella motsättningar mellan nykomlingarna, "söderjudarna", så kallade eftersom de bosatte sig på Södermalm, och de etablerade "norrjudarna" (Besserman 1984; Svanberg och Tydén 2005, s. 228–241; Valentin 1924).

Till följd av att judarna gärna bosatte sig nära varandra, på ett antal specifika platser, kunde invandringen bli demografiskt märkbar på de orter dit de valde att flytta och grunda församlingar. Som exempel kan nämnas att de östeuropeiska judarna i Östersund på 1880-talet uppgick till en dryg procent av stadens befolkning (Jacobowsky 1959). På många håll, som i Kalmar, levde judarna utspridda i flera stads-

delar (Fürstenberg 1980). I Lund uppstod dock ett veritabelt ghetto i kvarteren kring Korsgatan och Mariagatan i den fattiga stadsdelen Nöden (Ek 1982; Svenson 1995).

Den judiska immigrationen hade blivit ännu större om inte de svenska invandringsreglerna blivit allt restriktivare kring första världskriget. Vid denna tid fanns det en väldokumenterad svensk antisemitism och "juden" var ett standardelement i skämpressen (Andersson 2000). Samtidigt började emellertid de östjudar som inledningsvis uppfattats som besynnerliga element i landet att integreras. Barnen och barnbarnen till östjudiska immigranter kom i flertalet fall att uppfattas som lika svenska som grannarna. I allt väsentligt valde de yrken, boenden och levnadssätt som var identiska med övriga svenskers.

En annan typ av judisk invandring stod familjen Goldkette för. Familjen hade sedan 1700-talet ägnat sig åt att arrangera cirkusföreställningar i hela Europa. Under ledning av François Goldkette sökte sig familjen allt oftare till Skandinavien och skrev sig 1914 i Gävle. Några decennier senare började de använda artistnamnet Bronett som officiellt efternamn, välkänt för alla med ett minimum av kunskap om den moderna svenska cirkushistorien (Olofsson 1995).

Romer och resande – immigranterna som inte passade in

Den svensk-judiska historiska erfarenheten utgör en antites till romernas historia i Sverige. Liksom de judiska immigranterna uppvisade romerna stora kulturella olikheter i förhållande till svenskarna, men följderna av invandringen blev annorlunda. Till skillnad från judarna integrerades romerna inte i samhället.

Första kända omnämnande av romer på våra breddgrader är en notis i Stockholms tänkebok från den 29 september 1512, då den romske ledaren "greve Antonius" anlände med en större grupp familjer, omkring trettio par: "The hade theris hustvr

och barn met them, och somlige hade spene barn.” Tills vidare inhystes de i Sankt Laurentii gillestuga. Stadsskrivaren noterar att Stockholms stad skänkte nykomlingarna tjugo mark.

I tänkeboken kallas romerna ”tatra”, det vill säga tatarer. Enligt vad ”greven” förklarade för stockholmarna stammade folket från ”Klene Egiff”, Lilla Egypten. Forskarna är osäkra på vad detta betyder. Ett förslag är att Antonius syftade på att de utvandrat från Grekland, men det är föga mer än en gissning. Överhuvudtaget cirkulerade det många uppgifter i senmedeltidens Europa om att romerna skulle ha egyptiskt ursprung; därav den engelska termen *gypsies*, som är en förkortning av *Egyptians*. Idén (som är felaktig: romerna härstammade från Indien) fick ytterligare näring av att vissa romer sökte bättra på sitt anseende genom att utge sig för att vara kristna egyptier som fördrivits av muslimerna.

Grunden till romernas olycka var bristen på integration i det svenska samhället. Eftersom de inte bosatte sig permanent i en stad eller en by, inte gifte in sig i svenska familjer utan slog vakt om sin egen kultur och sitt eget språk dröjde det inte länge förrän en vildvuxen fördomsflora vuxit upp kring dem. Den exakta kausaliteten bakom processen är svår att fastställa. Å ena sidan hade romerna, såvitt vi kan se av källorna, ingen önskan att leva som vanliga svenskar. De ville behålla sina traditioner. Å andra sidan ökade deras utanförskap när svenskarna bemötte deras livsföring med allt större misstänksamhet. Såväl från myndigheter som från vanligt folk bemöttes de snart med öppen xenofobi. Gustav Vasa beskyllde dem för att vara spioner som borde landsförvisas. Hans efterträdare på tronen under 1500- och 1600-talen ställde sig bakom en lagstiftning som i sin brutalitet saknar motstycke i svensk rättshistoria. Ärkebiskopen förbjöd år 1560 Sveriges präster att ha med romerna att göra, till exempel döpa deras barn. Vid riksdagen i Örebro 1617 gjorde prästerskapet gällande att romerna var ”alla skälmars, mandråpares, tjuvars, horkarlars, horors, kättares och lathundars tillflykt”. Tjugo år senare utfärdades en förordning, ”Placat om Tatrarnes fördrifvande av landet”, i vilken det slås fast att samtliga romer som vistas i Sverige måste vara fördrivna före den 8 november 1638. Om en romsk man påträffades i riket efter detta skulle han enligt

lagen hängas utan rättslig process. Romska kvinnor och barn skulle landsförvisas. Belägg för att avrättningar förekommit saknas förvisso, men det finns inga skäl att betvivla att myndigheterna landsförvisade alla romer som påträffades (Svanberg och Tydén 2005, s. 65–67; Tillhagen 1965; Villstrand 2011, s. 481–483).

Det faktum att kyrkan tilläts döpa romska barn enligt 1686 års kyrkolag innebar inte att myndigheternas syn på nykomlingarna mildrades i övrigt. All romsk invandring var och förblev illegal, en inställning som ytterligare befästes genom en lag år 1748. De romer som lever i Sverige idag – omkring 30 000, mer än dubbelt så många om de resande räknas in – är ättlingar till familjer som kommit hit långt senare. Under andra hälften av 1800-talet skedde en viss invandring, men mellan 1914 och 1954 rådde återigen immigrationsförbud för romer, och de ”svenska romerna” uppgick på 1950-talet endast till omkring 740. Den stora invandringen av folkgruppen inföll från och med 1960-talet, då många jugoslaviska romer kom hit som arbetsinvandrare, och ökade i omfattning under påföljande decennier; bland annat flydde många till Sverige under Jugoslavienkrigen.

Resandefolkets historia är likartad. Forskarna tvistar om deras ursprung och deras relation till romerna; vissa har menat att det rör sig om i princip samma folk, andra att släktskap mellan folken saknas. Under alla omständigheter förekom det resande i Sverige under tidigmodern tid, och de drabbades av samma fördomar som romerna. De ägnade sig åt gårdfarihandel, förtenning, hästhandel, tog värvning som soldater eller hanterade självdöda djur. Myndigheternas lösdriverilagar, till exempel 1885, riktades i stor utsträckning mot resande – eller ”tattare”, som de länge kallades i folkmun. Ibland har de resande skapat egna bosättningar, till exempel det arkeologiskt utgrävda Snarsmon i Bohuslän, men staten har svarat med fördrivning. På 1900-talet blev många resande utsatta för tvångssterilisering (Hazell 2011; Svensson 1993).

5. 1800- och 1900-talen

Utvandrarlandet som också var ett invandrarland

När 1800-talets Sverige analyseras i historisk litteratur kommer invandringen nästan aldrig i fokus. Tvärtom: stor emfas läggs på att Sverige var ett fattigt land varifrån många valde att emigrera. Omkring 1,2 miljoner svenskar flyttade till Amerika mellan 1851 och 1930. De allra flesta (97 %) flyttade till USA. Dessa siffror skall ses mot bakgrund av att Sveriges samlade befolkning vid sekelskiftet 1900 endast uppgick till 5,2 miljoner. Till detta skall läggas en omfattande utvandring till Norge, Danmark och Tyskland. De som inte hade råd med Amerikabiljett valde gärna att flytta till ett grannland (Pehrson 2014–2015; Stråth 2012, s. 293–309).

Det står klart att många fler valde att lämna 1800-talets och det tidiga 1900-talets Sverige än att flytta hit. Det är symptomatiskt att den demografiskt största gruppen immigranter – ca 200 000 – var svenskar som tidigare utvandrat till Amerika men återvände till hemlandet. Vi begår emellertid ett allvarligt tankefel om vi ensidigt fokuserar på emigrationen. Huvuddelen av emigranterna var människor som hoppades få det bättre utomlands, eftersom de upplevde sig hämmade inom de näringar de kände till, i första hand jordbruk. Den absoluta majoriteten av 1800-talets svenskar levde ju på landet, inte i städer. De drabbades av allt större försörjningsproblem när jordbruket rationaliserades under laga skiftets tid, när storbönderna blev rikare och ett proletariat växte fram. Ställda inför valet att antingen acceptera denna allt besvärligare situation – till exempel genom att bli lantarbetare – eller att finna lyckan på landsbygden i Minnesota var det många som valde det sistnämnda. Men vad händer om vi vänder bort blicken från de traditionella bondenäringarna?

1800-talet var ju inte bara Amerikaemigrationens sekel. Det var också den tid då Sverige började industrialiseras – först genom anläggandet av sågverk vid seklets mitt, därefter i större skala och inom fler branscher i slutet av århundradet. Då möter vi en annan bild, och Sverige framstår som ett invandrarland.

En djupdykning i ett västsvenskt lokalsamhälle kan tjäna som exempel. Den som söker igenom dokument om det gamla Uddevalla är dömd att få syn på curlande herرار. Vi finner dem på fotografier från 1880-talet: gentlemän i rock och svart stående på Bäveåns is med curlingstenar. I spetsen syns grosshandlaren Robert Thorburn och affärsmannen William Andrew Macfie. Båda härstammade från Skottland, där curlingen existerat i århundraden, och de tog med sig sporten till det nya hemlandet. I Uddevalla blev curling ett populärt sätt att markera socialt och kulturellt revir (Harrison Lindbergh och Harrison 2013, s. 292–294).

Ingen som avser att skildra det moderna Uddevallas framväxt kan ignorera familjerna Thorburn och Macfie och de ekonomiska, politiska och kulturella bidrag de gav sitt nya hemland (Johnson 2015, s. 145). Bohuslän hade sett annorlunda ut om det inte varit för skottarna. Deras påverkan på västkusten blir ännu mer uppenbar om vi vänder oss mot Göteborg. David Carnegie från skotska Montrose anlände till staden 1786. Fadern George hade kommit som flykting till Göteborg 1746, sedan skottarna lidit nederlag mot engelsmännen i jakobitupproret. När han återvände till Skottland 1769 hade han gjort sig en förmögenhet på bland annat export av stångjärn och bräder. Sonen David inledde sin svenska bana med att arbeta som kontorsbetjänt hos en annan skotsk-göteborgare, Thomas Erskine. År 1803 grundade han D. Carnegie & Co, snart ett av Göteborgs största handelshus. Brorsonen David tog sedermera över affärsverksamheten, med välkänt resultat: i mitten av seklet stod Carnegies porter- och sockerbruk för mer än 30 procent av industriproduktionen i Göteborg. Visserligen återvände David Carnegie d.y. till Storbritannien, men familjens band till Göteborg bibehölls, och bryggmästarna på porterbruket förblev briter i flera decennier (Johnson 2015, s. 103–105, 142, 143).

Exemplen kan mångfaldigas. År 1802 anlände Robert Dickson, även han född i Montrose, till Göteborg. Fem år senare startade han en grosshandel och ett re-

deri. Brodern James immigrerade 1809, och för honom gick det ännu bättre. 1816 slog sig bröderna samman och gjorde sig en förmögenhet på export av trävaror till Storbritannien. Senare investerade man även i Norrland, där familjen Dickson blev (ö)känd för sina skogsavverkningar vid Baggböle. Ingen som studerar Göteborg under 1800-talet kommer runt Dicksons – de donerade omfattande summor till skolor och bibliotek och gjorde stora insatser inom kommunalpolitiken (Ashton 2003; Johnson 2015, s. 143–145).

Även om vi flyttar blicken till specifika kulturarenor i 1800-talets Göteborg framstår det utländska inflytandet som betydande. Ett känt exempel är den roll som Tjeckiens nationalkompositör Bedřich Smetana spelade. År 1856 tillträdde Smetana en tjänst som dirigent i Göteborg, där han blev kvar till 1861. Allt tyder på att han gjorde ett viktigt arbete, inte bara som dirigent utan också som pianolärare. Han hann även komponera de tre symfoniska dikterna *Wallensteins läger*, *Richard III* och *Hakon Jarl*. Och Smetana var inte ensam böhmare i staden. Sedan 1847 var den tjeckiske kompositören Josef Czapek verksam i Göteborg – som dirigent, musiklektör och organist. Czapek anställde gärna andra utländska musiker, vilka bidrog till att ge Västsverige ett rikare musikliv (Johnson 2015, s. 178).

Det är inte svårt att ge liknande exempel från andra håll i Sverige (Gårdlund 1947; Montgomery 1966). Om vi flyttar blicken mot östkusten möter vi idel framgångsrika 1800-talsimmigranter, personer vars verksamhet fick stor betydelse för landet. I skaran fanns Christian Friedrich Bünsow, född i nordtyska Kiel, som invandrade till Sverige i 20-årsåldern. Han började sin karriär hos bokhandlaren Albert Bonnier och övertog 1847 en trävarufirma i Sundsvall. Därefter expanderade Bünsow till att bli en av Nordens rikaste män. Alla som promenerat genom Stockholm har sett Bünsowska huset på Strandvägen. Utanför Timrå minner Merlo slott om träpatronen (Johnson 2015, s. 175, 176). Den man som först anställde den unge Bünsow, Albert Bonnier, var själv invandrare, närmast från Köpenhamn. Fadern Gerhard hette egentligen Gutkind Hirschel och stammade från en tysk-judisk familj i Dresden. Deras lilla familjefirma utvecklades så småningom till ett medieimperium (Johnson 2015, s. 131–133).

Ett annat exempel, även det knutet till trävarunäringen, är familjen Kempe-Hallwyl. Wilhelm Heinrich Kempe föddes i Stralsund 1807 och flyttade till Sverige 1823. Här hade han framgång, grundade en grosshandlarfirma, blev delägare i Voxna bruk och anlade sågar, masugn, gjuteri och mekanisk verkstad. Kempe var en av de män som drog igång industrialiseringen av Sverige i mitten av 1800-talet (Johnson 2015, s. 149–151). Svärsonen, den schweiziske greven Walther von Hallwyl, övertog hans verksamhet.

Både Walther och hustrun Wilhelmina deltog i kultur- och samhällslivet och gav generösa bidrag till det förra. Något av det svenskaste som finns, Skansen och Nordiska museet på Djurgården, finansierades delvis av paret; de skänkte inte bara föremål utan hela hus, exempelvis den Möllborgska guldsmedsverkstaden. 1920 testamentades parets bostad, Hallwylska palatset i Stockholm, till svenska staten. Idag är det ett av Sverige mest spektakulära museer med en samling av konst, antikviteter, vapen, porslin och silver som inalles omfattar över 50 000 föremål (Johnson 2015, s. 194).

Familjer som Bünsow, Kempe och von Hallwyl tillhörde 1800-talets förmögna industrielit. Även om vi flyttar blicken till andra fält är det utländska inflytandet i Stockholm lätt att avläsa. Nöjesfältet Gröna Lund grundades av tysken Jacob Schultheis från Baden år 1883. Thielska galleriet byggdes upp av bankmannen Ernest Thiel, son till en franskspråkig maskiningenjör från Belgien och en judinna som invandrat från Tyskland. Grand Hotel, som invigdes 1874, skapades av fransmannen Régis Cadier. NK skapades genom en sammanslagning av två stora detaljhandelsföretag 1902 av Josef Sachs, son till en tysk invandrare. Bukowskis grundades av Henryk Bukowski, en polsk flykting som kom till Sverige 1864, sedan föregående års polska uppror nedkämpats av ryssarna. Berns Salonger grundades 1863 av konditorn Heinrich Robert Berns, vars föräldrar var tyska immigranter (Johnson 2015, s. 177–179, 185, 191–193, 201).

Till detta skall läggas att det utländska inflytandet över den svenska restaurang- och livsmedelsbranschen på 1800-talet var stor. Fransmän hade grundat kaffehus redan på 1700-talet, och på 1800-talet etablerades konditorier och sockerbagerier

av tyskar och schweizare, vilket förklarar varför många av dåtidens etablissemang gick under beteckningen schweizerier. Bara på 1850-talet erhöll sexton tyska och fem danska bagare och åtta tyska bryggare svenskt medborgarskap. Därtill kom åtta tyska och två danska konditorer samt en schweizare inom samma bransch. Om vi lägger till immigrerande restauratörer och slaktare blir bilden ännu klarare (Svanberg och Tydén 2005, s. 204–207).

Det går knappast att skriva om den svenska bryggerinäringens historia utan att ideligen betona invandrarnas betydelse. En av de viktigaste immigranterna var bayraren Franz Heiss, som 1859 anställdes vid S:t Eriks bryggeri i Stockholm. Han blev senare chef för Hamburgbryggeriet och introducerade pilsnern i Sverige. En annan tysk immigrant var bryggmästaren Johann Leonard Zorn, som indirekt även fick stor betydelse för svensk kultur genom sin förbindelse med en buteljšköljerska från Mora. Deras son Anders Zorn blev en av Sveriges största konstnärer genom tiderna (Johnson 2015, s. 184).

Danskarna i Skåne

När immigrationen till 1800-talets Sverige förringas – vilket är lätt att göra om man nöjer sig med att fokusera på absoluta tal och jämförelser med emigrationen till Amerika – sker det i regel mot bakgrund av nationella översikter. Man glömmer att dåtidens Sverige uppvisade stora inre skillnader och att den nationella enhetskultur som vi förknippar med 1900-talets folkhem ännu inte existerade. Sverige var en nation byggd på sinsemellan olika regionala och lokala samhällen. I vissa av dessa var immigrationen mycket viktigare än i andra.

Ju mer vi fokuserar på enskilda landskap eller orter, desto mer uppenbart blir det vilken betydelse immigrationen av såväl kapitalstarka entreprenörer som yrkeskunniga hantverkare och arbetare hade. Ett även för nutidssvensken känt exempel är de tillverkningsstraditioner och de varumärken som lanserades av danska immigranter till Skåne (Johnson 2015, s. 156, 169–175, 195–197, 222, 223, 230).

C.W.K. (Christian Wilhelm Kuhl) Gleerup, född i Ålborg, grundade år 1826 en bokhandel i Lund, ofta ansedd som Sveriges första moderna affär av detta slag. Senare öppnade han även en pappershandel och startade ett bokförlag. Den dynasti han grundade fick stor betydelse för den svenska bokhandels- och förlagsvärlden.

Johan Dunker, som stammade från Tyskland, gifte sig med danskan Henriette och fick sonen Henry. År 1872 rekryterades han från danska Esbjerg till Helsingborg, där han skulle leda utbyggnaden av hamnen. Dunker grundade stadens gummifabrik i början av 1890-talet, där sonen blev disponent 1894. Resten är svensk industrihistoria – tillverkning av galoscher, tennisbollar, stövlar, med mera, inom ramen för Tretorn och Trelleborg AB. Genom sitt generösa testamente blev Henry Dunker dessutom efter sin död 1962 en gigant inom Helsingborgs kulturliv, med omfattande bidrag till bland annat stadsteatern och kulturhuset.

Emil Nissen föddes år 1861 i Flensburg, då i Danmark och idag i Tyskland. För att slippa konkurrera med faderns karamellfabrik flyttade han till Malmö, där han 1888 lade grunden till Malmö Choklad- och Konfektfabriks AB – mer känt som Mazetti, som företaget officiellt bytte namn till på 1940-talet. Varumärket Mazetti lanserades av Nissen redan 1893, och det slog an så väl att han själv bytte namn till Mazetti-Nissen. Företaget blev banbrytande i Sverige genom försäljningen av kakao i konsumentförpackningar ("Ögoncacao").

Ludwig Zoéga, en dansk jordbrukare med italienska rötter, emigrerade till Skåne 1846. Efter att ha drabbats av svårigheter fortsatte han vidare till Brasilien 1871. Ett av de barn som följde med, sonen Carl, bytte namn till Carlos och gav sig in i kaffehandelsbranschen. Sedan han återvänt till Skåne startade han en kaffehandel i Landskrona 1881. Tillsammans med hustrun Maria flyttade han 1886 till Helsingborg och fortsatte verksamheten där. Efter Carlos död 1888 drev Maria rörelsen vidare, med känt resultat. Zoégas är idag ett begrepp: rosteriet står för omkring 20 procent av den samlade svenska kaffeförsäljningen.

Den danske veterinären William Abildgaard Nielsen inledde 1887 en industriell verksamhet i Bromölla i nordöstra Skåne. På den närbelägna insjön Ivön fanns

tjocka lager av kalk och kaolin, resurser vars potential Abildgaard Nielsen insåg. Resultatet var en blomstrande näring som senare blev känd under varumärket Ifö. Idag är Ifö Sanitär Nordens största producent av VVS-produkter i porslin, plast och metall för kök och badrum.

Det är omöjligt att diskutera det moderna skånska näringslivet utan att nämna Glerups, Tretorn, Trelleborg, Mazetti, Zoégas och Ifö. I samtliga dessa fall spelade immigranter en nyckelroll i utvecklingen av företagen. Om man vidgar blicken till immigranter från andra länder, som invandrade via Danmark, blir nykomlingarnas betydelse för det skånska näringslivet ännu mer markant.

De schweiziska bröderna Bernhard, Christoffer och Nutin Cloetta från schweiziska Bergün började tillverka choklad i Köpenhamn år 1862. De startade verksamhet i Malmö 1873, och 1888 öppnades en ny, modern fabrik i staden. En genomgång av arbetsstyrkans nationaliteter visar en brokig blandning: en engelsman var ansvarig för dropsavdelningen, en spanjor för avdelningen för fyllda karameller, en polack för dragéavdelningen och två tyskar för marsipan- och skumavdelningen. Dessutom tillverkades rysk marmelad och bonbon, givetvis efter att man hämtat kompetensen direkt från Ryssland. Att vi senare har kommit att förknippa varumärket Cloetta med Östergötland beror på att familjen köpte upp Chokladfabriks AB Motala år 1900 och påföljande år anlade en ny fabrik i Ljungsbro.

Om vi dessutom vidgar synfältet till 1900-talet och även släpper in norska invandrare blir immigrationens roll för det skånska näringslivet ännu tydligare. Norrmannen Johan Throne-Holst grundade år 1916 Marabou, ett företag som upplevde stora framgångar i Sundbyberg under sonen Hennings ledning.

Samme Henning köpte år 1941 en liten konservfabrik i skånska Bjuv, som under namnet Findus blev pionjär för djupfrysta varor i efterkrigstidens Sverige. Ett annat exempel är den danske invandraren Erik Philip-Sörensen, som köpte ett vaktbolag i Helsingborg 1934 och med detta som bas byggde upp Securitas, idag en multinationell koncern med ca 300 000 anställda i ett femtiotal länder.

Arbetskraftsinvandring före första världskriget

Utan ovan nämnda energiska immigranter hade Sverige idag varit ett annat land än det är. Investeringar hade inte gjorts och satsningar hade uteblivit. Vår industri hade inte fått den start den fick. Moderniseringen hade gått trögare. Det svenska kulturarvet – våra museer, våra konstsamlingar, våra slott och våra gatumiljöer – hade varit mycket påvare. Vi kan lugnt dra slutsatsen att Sverige hade varit ett betydligt fattigare land utan dessa driftiga nykomlingar.

Vad som är ännu mindre känt än den historia som i korta drag redogjorts för ovan är att industrialiseringen även medförde en icke obetydlig arbetskraftsinvandring till Sverige. Inte nog med att idéer och kapital måste importeras – ofta måste man även söka sig utomlands för att finna kunnig arbetskraft.

Ett litet men belysande exempel är glasbruket i småländska Gyllenfors, idag en del av Gislaved, som under andra hälften av 1800-talet var en framgångsrik tillverkare av fönsterglas. År 1865 fanns på ortens glasbruk sju glasblåsare, varav sex tyskfödda, och en tyskfödd smältare. Därtill kom en inspektor, två bokhållare, en ladufogde (för jordbruket), en vågmästare och fyra smeder. Även om antalet tyska invandrare kunde räknas på händernas fingrar rörde det sig alltså om en, proportionerligt sett, betydande immigration – eftersom Gyllenfors var litet. På hela orten levde endast omkring 100 personer, och bruket var den dominerande arbetsgivaren (Carlsson 1980, s. 82; Johnson 2015, s. 184).

Den som följer Nissastigen söderut från Gislaved kommer till halländska Oskarström. År 1890 startades här en jutefabrik av bröderna Isak Andreas och Carl Wilhelm Wallberg. Anläggningen, som tillverkade juteväv för jutesäckar, byggdes upp fort och började producera jute på rekordtid. Orsaken var tullhöjningen året dessförinnan, vilket gjorde det lockande att satsa på inhemsk tillverkning. Bristen på svensk kompetens gjorde dock att bröderna Wallberg och Scandinaviska Jutefabriken måste söka utomlands efter expertis. Sådan fanns i Tyskland och

Centraleuropa, och dit vände sig bröderna. En stor del av brukets arbetskraft kom från Böhmen. Många tyskspråkiga böhmare anlände redan 1890, och de följdes av ytterligare immigrantvågor 1897 och 1906. Därefter fanns omkring 305 ”böhmare” i Oskarström, som i folkmun skämtsamt kallades ”Böhmen” under flera decennier. Till Oskarströms karaktär av invandrarsamhälle bidrog också att många utländska arbetare egentligen sökt sig till Sverige för att plocka sockerbetor. När skörden var avklarad på hösten värvades de till jutefabriken, där många blev kvar även under våren. Jutefabrikens snabba framgångar förvandlade hela lokalsamhället. Järnvägen byggdes ut med spår till industriområdet. Företaget deltog i byggandet av ortens skola. Efter några år grundades även ett linneväveri och ännu fler arbetare måste anställas. Den förutsägbara bostadsbristen ledde till hastig produktion av arbetarkaserner. Immigrationen till Oskarström resulterade också i konflikter på arbetsmarknaden. De tyska arbetarna hade betydligt högre lön än de svenska, vilket drev de senare till strejk (Dickson 1990, 160–191; Johnson 2015, s. 212, 213).

Exemplen från Gyllenfors och Oskarström är inte unika. De kan lätt utökas med ytterligare exempel från brukssamhällen som befann sig i expansion eller behövde hantverksmässig och teknologisk kompetens som saknades i Sverige. Så var fallet i den ovannämnda kaolinfabriken i Bromölla. I början av 1900-talet anställdes omkring 300 galiziska arbetare (Galizien är ett landskap som idag är delat mellan Polen och Ukraina). Även driftsledaren var immigrant, tysken Robert Appé. Att just galizier anställdes berodde på att Appé tidigare hade varit knuten till kaolinbruket i sachsiska Adolphshütte, där det fanns gott om skickliga galizier. Alltså rekryterade man arbetskraft till Bromölla från den redan existerande arbetskraften i Sachsen. Immigrationen var så omfattande att man på 1930-talet fick uppföra en katolsk kyrka i Bromölla.

Det bör tilläggas att just galizierna utgjorde ett framträdande inslag på arbetsmarknaden vid förra sekelskiftet, främst i Skåne, där de plockade sockerbetor, men också i Halland, Östergötland och på Gotland. När Kommerskollegium år 1907 gjorde en undersökning av den polska arbetskraften i Sverige fann man att den uppgick till 1 174 personer, varav tre fjärdedelar kom från Galizien. Säsongsinvandringen ledde till utbrott av främlingsfientlighet, detta eftersom syftet var uppenbart: ar-

betsgivarna ville sänka lönekostnaderna genom att anlita billig utländsk arbetskraft som var mer lätthanterlig än den lokala. Det talades om "galizisk slavimport" och "främmande inkräktare" (Olsson 1987; Riegler 1990).

Arbetsvandringarna upphörde när första världskriget bröt ut, och de återkom inte efter Versaillesfreden. Sedan arbetsmarknadens organisationer under åren kring 1920 fått större inflytande över invandringspolitiken reducerades arbetskraftsinvandringen kraftigt, för att ta ny fart först under industrins guldår på 1950- och 1960-talen.

En speciell, och ofta förbisedd, arbetskraftsinvandring under 1800-talet var immigrationen av italienska stukatörer. Visserligen hade yrkeskunniga hantverkare av detta slag tagit sig till Sverige i hundratals år, eftersom deras specialistkompetens var efterfrågad, men andra hälften av 1800-talet var en blomstringstid för just stukatörerna från Italien. I främsta ledet stod familjen Bernardi och Antonio Bellio, som gjorde arbeten åt bland annat Nationalmuseum och Berns, men allra störst betydelse hade familjen Notini, som etablerade sig som gipsfabrikörer i Göteborg 1852. Under de decennier som följde spred sig familjemedlemmarna till Malmö och Stockholm. Axel Notini gjorde arbeten på Grand Hotel, Arvfurstens palats och Rosendals slott och blev lärare på Tekniska skolan, idag känd som Konstfack (Catomeris 1988).

Flyktingar före 1939

1800-talets omfattande emigration till Amerika och grannländerna kan i efterhand ses som en historisk parentes, låt vara en parentes av demografiskt omfattande proportioner. Det normala före 1800-talets mitt var att folk sökte sig till Sverige, inte tvärtom, och denna situation återkom sedan emigrationen till Amerika ebbat ut på 1920-talet. Allt sedan dess har betydligt fler människor valt att flytta till Sverige än att lämna landet.

Väl att märka ökade immigrationen trots att de svenska myndigheterna länge ansträngde sig för att resa murar runt landets gränser. Under åren kring första världs-

krigets slut infördes – i linje med vad som ägde rum i övriga Europa – pass- och viseringstvång samt krav på arbets- och uppehållstillstånd. Resultatet var en politik som det i efterhand är lätt att framföra allvarlig kritik mot. När judiska flyktingar från det nazistiska Tyskland sökte sig till Sverige på 1930-talet förvägrades de ofta rätten att stanna. Allt som allt mottog Sverige fram till 1939 endast omkring 5 000 flyktingar, varav 3 000 judar, vilket var förhållandevis litet jämfört med hur många som mottogs i andra länder (sammanlagt emigrerade omkring 400 000 tyskar från Tredje riket under denna period). Trots detta motstånd vände migrationsvinden och Sverige blev ett invandrarland (Hammar 1964; Koblik 1987; Lindberg 1973; Müssener 1975).

En typ av flyktingar är redan nämnd: de östjudiska immigranter som flydde från förtrycket i tsarens Ryssland under decennierna kring 1900. Just denna immigration ströps vid första världskrigets utbrott, men i gengäld anlände många andra flyktingar bara några år senare. Sverige mottog cirka tusen ”vita” flyktingar, som flydde från kommunismen i Ryssland efter revolutionen 1917. Ett år senare anlände tusentals ”röda”, som sökte sig västerut efter finska inbördeskriget 1918.

Det är inte svårt att ge exempel på enskilda individer som kom till Sverige före andra världskriget och satte viktiga avtryck i sitt nya hemland. Se bara på Josef Frank, en österrikisk jude som utbildade sig till arkitekt i Wien och var flitigt verksam i både Österrike och Tyskland innan han tvingades i landsflykt till följd av nazisternas maktövertagande 1933. Frank flyttade till Sverige, ett land han lärt känna genom kontakterna med Estrid Ericson, Svenskt Tenns grundare. Ingen som studerar modern svensk möbel- och inredningsdesign kommer runt Josef Frank.

Ännu större betydelse fick Herbert Felix. Han var mährisk jude och tillhörde en familj som hade en konserverfabrik. Kort tid innan Hitler 1938 annekterade det område där Felix bodde emigrerade han till Sverige, något som kraftigt underlättades av att han var gift med en svenska. Medan Herberts släktingar slutade sina dagar i nazisternas dödsläger hade han själv stor framgång och satte Eslöv på konserverkartan genom varumärket Felix.

Även den svenska arbetarrörelsen fick tillskott i form av flyktingar. Rudolf Meidner föddes i tyska Breslau (idag polska Wrocław) 1914 men sökte sig med föräldrarna till Sverige för att undkomma nazisternas judeförföljelser 1933. Ett decennium senare blev han svensk medborgare och ett par år senare knöts han till LO. Vad man än anser om efterkrigstidens solidariska lönepolitik och debatten om löntagarfonder – i allt väsentligt Meidners idéer – är det ställt bortom varje tvivel att flyktingens insatser fick stor betydelse för svensk politik och ekonomi.

Ett annat exempel är Hjalmar Mehr, den man som mer än någon annan har kommit att förknippas med efterkrigstidens rivningshysteri. Säg vad man vill om Normalmsregleringen och almstriden, men Stockholm hade inte sett ut som det gör om det inte varit för honom. Mehr var son till ett rysk-judiskt par som flytt från förtrycket i tsarens Ryssland efter 1905 års revolution.

En lista över flyktingar och andra utsatta immigranter som sökte sig till Sverige under första hälften av 1900-talet antar lätt formen av en exposé över det moderna svenska samhällets kulturella, vetenskapliga och politiska elit: Peter Weiss, Nelly Sachs, Lise Meitner, Harry Schein, Kurt Tucholsky, Ernst Cassirer, David Katz, Joachim Israel, och så vidare. Till detta skall läggas flyktingar som senare återvände till sina hemländer, och som har lämnat lika stora, eller ännu större, avtryck i världshistorien – män som Willy Brandt, Bruno Kreisky och Bertolt Brecht.

Efter andra världskriget

När immigrationen till Sverige diskuteras brukar nästan allt fokus hamna på utvecklingen efter andra världskriget, då först arbetskraftsinvandringen och därefter flyktingimmigrationen gjorde Sverige till dagens mångkulturella land. Den svenska invandringspolitik och de folkliga attityder till immigration som färgar nutidens samhälle är följderna av de senaste decenniernas utveckling. I nutidshistoriska genomgångar av invandring till Sverige förefaller det nästan som om immigrationen inleddes först när arbetskraftsinvandringen från nordiska länder liberaliserades 1954.

Som framgått av denna kunskapsöversikt är en sådan inställning bekymmersam. Sverige har alltid varit ett invandrarland. Icke desto mindre finns det en poäng med att skilja mellan immigrationen före och efter andra världskriget. Attityderna till flyktingar förändrades i positiv riktning som en direkt konsekvens av kriget. Till följd av de goda konjunkturerna för industrin ökade det offentliga samhällets uppskattning av invandrad arbetskraft på 1950-talet. Dessutom ökade utvandringen, ofta genom att folk som tagit sig hit valde att lämna landet. Mellan 1946 och 2009 invandrade 2,9 miljoner människor till Sverige. Utvandringen uppgick till 1,6 miljoner. Mer än någonsin tidigare – åtminstone om vi talar om absoluta tal – kom Sverige att präglas av migration (Lundh 2010, s. 19).

Det i särklass främsta skälet till att människor lockades till Sverige på 1940-talet var att vårt land stod utanför andra världskriget. Medan övriga Europa förhärjades var det lugn och ro i det framväxande svenska folkhemmet, något som, föga förvånande, ledde till immigration. När nazismens brott mot mänskligheten började bli kända, och när flyktingar från grannländer sökte sig till Sverige, förändrades den tidigare så restriktiva flyktingpolitiken fullständigt.

Från Baltikum och övriga Norden flydde tiotusentals människor till Sverige: omkring 60 000 norrmän, omkring 16 000 danskar (varav 7 000 judar), mellan 20 000 och 25 000 ester, omkring 3 000 letter och några hundra litauer. Den mest kända migrationen bestod av barn: mellan 65 000 och 70 000 "krigsbarn" som anlände från Finland till det säkrare Sverige. Dessutom evakuerades många familjer från norra Finland till Sverige under krigets blodiga slutskede. Till detta kommer att drygt 30 000 före detta koncentrationslägerfångar fördes till Sverige genom Folke Bernadottes aktioner 1945 (Svanberg och Tydén 2005, s. 273–322).

Huvuddelen av de nordbor som sökte sig till Sverige under krigsåren valde att återvända hem efter kriget, men flertalet ester, estlandssvenskar och letter stannade, liksom omkring 15 000 finska krigsbarn, som adopterades eller hamnade i fosterhem. Det hör till historiens ironier att dessa flyktingar sällan förekommer i historieskrivningen, som på denna punkt brukar koncentreras till den hårt kritiserade "baltutlämning" till Sovjetunionen som endast omfattade 146 balter och,

vilket betydligt färre svenskar protesterade mot, omkring 2 700 tyska soldater. Flyktingströmmen från Baltikum skulle följas av ytterligare flyktingvågor under efterkrigstiden – från Ungern 1956, Grekland 1967, Tjeckoslovakien 1968, Chile 1973, Turkiet 1976, Vietnam 1979, och så vidare, allt som allt tiotusentals människor som tog sig till Sverige långt innan flyktingproblemet blev politiskt sprängstoff på 1980- och 1990-talen (Lundh 2010; Svanberg och Tydén 2005, s. 340–343).

Åtskilliga av de flyktingar som anlände till Sverige mellan 1940-talet och 1970-talet kunde utan större bekymmer slussas in på arbetsmarknaden. Faktum är att denna behövde omfattande nytillskott för att industriernas hjul skulle kunna snurra. På 1950- och 1960-talen sökte sig hundratusentals arbetskraftsinvandrare till Sverige från länder som Finland, Jugoslavien, Turkiet, Grekland och Italien. Immigrationen gynnades av att den var billig. Nykomlingarna bidrog till ekonomins expansion under ”rekordåren” och kostade samhället föga. En arbetskraftsinvandrare betalade mycket mer i skatt än vad han eller hon kostade i form av bidrag, pension och andra transfereringar (Lundh 2010; Svanberg och Tydén 2005, s. 325–340).

Särskilt den finska invandringen var uppseendeväckande stor. Omkring 450 000 personer flyttade från Finland till Sverige, och även om många återvände förblev drygt 230 000 finländare bosatta i landet. Om vi räknar med alla finländare som vid något tillfälle arbetade i Sverige stannar siffran vid 700 000 – en veritabel folkvandring. Resultatet var en reintegrationsprocess mellan Sverige och Finland som har liknats vid en social, ekonomisk och kulturell återgång till den situation som rådde före freden i Fredrikshamn 1809. Finskan fick en renässans i väster och blev återigen ett levande språk i Sverige (Meinander 2014, s. 259).

Under 1970-talet vände vinden. När immigranterna blivit rotade i det nya landet och tagit med sina familjer steg de sociala kostnaderna i takt med att även nykomlingarna behövde sjukvård, barnbidrag och skola. Dessutom drabbades västvärlden av en djup ekonomisk svacka i svallvågorna efter oljekrisen 1973. Behovet av arbetskraft minskade och därmed invandringen. Detta scenario, med avmattad immigration, skulle förändras dramatiskt i mitten av 1980-talet, när flyktinginvandringen kraftigt ökade i omfattning – men det är en senare historia, värd en egen kunskapsöversikt.

6. Slutsatser

Det görs ofta gällande att Sverige i historisk tid var ett homogent land med en befolkning som uppvisade få kulturella skillnader inom de nationella gränserna. Detta är fel. Sanningen är att Sverige i historisk tid präglades av mycket stora skillnader mellan landsändar och städer, även om vi bortser från immigrationen. Den kulturella homogeniteten är en följd av utvecklingen under andra hälften av 1800-talet och på 1900-talet, med folkrörelser, demokrati och massmedia som format nya värderingar och traditioner, vilka vi spontant upplever som svenska. Före 1900-talet rymde vårt land ett flertal språk, dialekter och kulturer som avgränsades av sociala, ekonomiska och geografiska barriärer.

Det mångkulturella svenska samhället är alltså i sig ingen ny företeelse. Det globala invandringsscenariot må vara nytt – med allt från flyktingar från Mellanöstern och Latinamerika till jämtländska fruar med rötterna i Thailand – men själva företeelsen är lika gammal som nationen. På gatorna i det medeltida Stockholm talades tyska, svenska, finska och latin. På gatorna i 1600-talets Göteborg hördes holländska, tyska, engelska och svenska, samtidigt som fransktalande smeder bosatte sig i Östergötland och Uppland och betydande delar av de mellansvenska skogsbygderna blev finskspråkiga. Inte sällan var följderna av nykomlingarnas verksamhet mer omdanande än den effekt som kan spåras av arbetskrafts- och flyktingimmigrationen i modern tid. Finnarna förvandlade ödemarker till blomstrande jordbruksbygd. Tack vare tyskar och holländare blev städer som Stockholm och Göteborg betydande centra. Det bör poängteras att nykomlingarna tillhörde alla sociala skikt, från medlemmar av den politiska och ekonomiska samhällseliten till vanliga arbetare och bönder.

Sverige har alltid mottagit invandrare, liksom det alltid har förekommit emigration, men fyra epoker och processer står i en klass för sig om man önskar utvärdera immigrationens samhälleliga betydelse för landet.

1. 1200- och 1300-talen: Sverige omvandlas från att ha varit en löslig konfederation med outvecklat närings- och stadsliv till att bli ett västeuropeiskt kungarrike med skrivna lagar, ståndssamhälle och kungligt råd, med allt fler städer och borgar, med ett expansivt bergsbruk och med en blomstrande exportnäring. Detta hade varit omöjligt utan de intensiva kontakterna med Tyskland och den omfattande tyska immigrationen.
2. 1500- och 1600-talen: den tidigmoderna staten i Sverige byggs upp i Vasakungarnas regi och utvecklas till en nordeuropeisk stormakt med statskyrka, östersjöprovinser, ämbetsverk, kollegier, riksdag och en europeiskt ledande produktion av järn och koppar. Bakom den snabba förändringen låg en meritokratisk politik som gjorde det möjligt för mängder av dugliga immigranter att göra militär, administrativ och kommersiell karriär i Sverige, detta samtidigt som invandring av finska bönder, holländska borgare och tyska och vallonska smeder aktivt uppmuntrades.
3. 1800-talet: det fattiga bondelandet Sverige börjar industrialiseras och förändras i riktning mot ett modernt samhälle. Detta förutsatte stora kapitalinvesteringar och djärva satsningar som avvek från det dittills normala. Det krävde import av tekniskt kunnande och anpassning till former för produktion och handel som saknades i landet. Det paradoxala inträffade att Sverige, samtidigt som landet hade en rekordstor emigration, importerade både arbetare och kapital från utlandet.
4. 1950- och 1960-talen: Det svenska folkhemsbygget kulminerar och det moderna välfärdssamhället utvecklas. Förutsättningen för alla sociala reformer och reallöneökningar var att flaskhalsar inom produktionen undanröjdes och att det fanns kompetent folk som kunde utföra det industriarbete som utgjorde grunden för efterkrigstidens svenska ekonomi. Detta möjliggjordes genom omfattande immigration av arbetskraft från i första hand Finland och Sydeuropa.

Annorlunda uttryckt: i fas 1 blir Sverige ett rike, i fas 2 en stat, i fas 3 ett industriland och i fas 4 ett välfärdssamhälle. Samtliga dessa avgörande faser i landets utveck-

ling bars upp av en både kvantitativt och kvalitativt väsentlig invandring, av rika inflöden av humankapital. Det är, med andra ord, en grov underdrift att hävda att Sverige de facto tjänade på immigrationen. Landet var ofta direkt beroende av invandring för att utvecklingen skulle fungera.

Samma logik – att invandring stärker landet politiskt, ekonomiskt och kulturellt – kan sägas om samtliga fredstida invandringar genom tiderna, oavsett om det har rört sig om flyktingströmmar eller arbetskraftsimmigration. Det finns, mig veterligen, inte ett enda historiskt exempel på att fredlig invandring på sikt har varit negativ för mottagarlandet. Inga exempel på motsatsen, det vill säga att fredlig invandring har varit långsiktigt skadlig, har presenterats i forskningen. På denna punkt är vår historiska erfarenhet glasklar. Den enda form av immigration som har varit, och är, direkt skadlig är den som utgörs av krigiska invasioner och/eller kolonisering.

Mot bakgrund av ovanstående översikt är det också på sin plats att notera de avgörande skillnader som finns mellan dagens invandring och immigrationen i historisk tid. Det rör sig huvudsakligen om tre punkter:

1. De demografiska siffrorna är större idag. Idag har Sverige mer än 9 miljoner invånare, och det är bara en tidsfråga innan vi blir fler än 10 miljoner. Enbart under andra hälften av 1900-talet växte Sveriges befolkning med mer än två miljoner människor. För att få en bild av 1600-talets Sverige måste man ta bort en nolla: invånarantalet låg kring 1 miljon. Om vi begränsar oss till andelen tätortsbor är skillnaden ännu större. En normal stad idag har tio- eller hundra tusentals invånare, medan en medeltida och tidigmodern stad ofta bara hade några hundra, i bästa fall något tusental, invånare. Oavsett vad vi betraktar är volymerna mer omfattande idag än förr. Detta gäller även migration. Om vi vill göra relevanta jämförelser mellan invandringens påverkan på landet bör vi alltså undvika att jämföra migration i förfluten tid med migration idag genom att nyttja absoluta tal. Det väsentliga är dels proportionerna, dels den kvalitativa påverkan migrationen hade. Exempel: de tusentals finska bönder som slog sig ned i Västsverige på 1600-talet motsvarar – proportionellt sett – tiotusentals

invandrare i modern tid, och deras påverkan på kulturlandskapet var dramatisk på ett sätt som är svårt att föreställa sig idag. Ett annat exempel är invandrarnas påverkan på Oskarström på 1890-talet. Förvisso uppgick nykomlingarna till hundratals, inte tusentals, individer, men med tanke på hur litet Oskarström var blev förändringen radikal: arbete, skola, infrastruktur, allt förändrades. Sådana perspektiv försvinner om man enbart utgår från absoluta tal.

2. Vi är mycket rikare än någonsin tidigare. Västlandsökningen under 1900-talet har varit makalös, med följd att vi idag har råd att vara generösare än förr. Vi kan ta emot arbetskraftsinvandrare, bygga bostäder, fördela resurser och organisera humanitär flyktingmottagning på ett sätt som inget historiskt samhälle klarat av. I förfluten tid var det tvärtom: snart sagt alla former av resande var förknippade med praktiska svårigheter och trauman, och Sverige var ännu i slutet av 1800-talet ett av Europas fattigaste länder.
3. Globaliseringen har lett till att dagens immigranter kommer från fjärran belägna länder, vilket de inte gjorde förr. Men detta är bara en av många globaliseringseffekter; den som fruktar att flyktinginvandrarna skall påverka kulturen kan lika gärna protestera mot TV-utbudet, klädmotet, restaurangerna och internet. Den tekniska utvecklingen har gjort att vi idag, med eller utan immigration, lever i en globaliserad och mångkulturell värld.

Svenskarnas syn på invandringen har historiskt sett varit övervägande positiv. Under merkantilismens era på 1600- och 1700-talen uppfattades den rentav som ett essentiellt element i skapandet av ett starkt Sverige: ju fler energiska och arbetsamma invånare, desto rikare och starkare stat. De enda grupper som har varit fientligt inställda till invandrare före 1900-talet har varit grupper som känt sig yrkes- och karriärmässigt hotade av dem, till exempel medeltida högfrälsemän som ville komma över de fogdeämbeten som istället innehades av immigranter. På arbetsplatser under industrialismens första decennier sågs immigrationen som ett

problem i den mån den vållade oroligheter genom orättvis lönesättning, men det fanns ingen politiskt uttalad främlingsfientlighet av den art som möter oss från och med andra hälften av 1980-talet.

De invandrargrupper som i det förflutna har utsatts för störst lidande och mött störst motstånd från det svenska samhället är de som inte har kunnat integreras. Tyska smeder och handelsmän, finskspråkiga bönder och arbetare, skotska köpmän, med flera, bosatte sig i Sverige, gifte sig lokalt och blev inom loppet av en eller ett par generationer väl hemmastadda i landet. Judarna, som länge var förbjudna att invandra, hade påfallande lätt att integreras i Sverige när de väl började anlända från och med slutet av 1700-talet. Nyckeln till social acceptans var bofasthet, språk och traditionellt accepterat arbete. På denna punkt skilde sig romerna och de resande från mängden: de var inte bofasta i svenska byar och städer, behöll sitt språk och sina sedvanor och upprätthöll en tydlig skiljelinje mellan sig själva och övriga. De integrerades inte. Situationen utvecklades till en hätsk vi-mot-dom-stämning, tydligt avläsbar redan i källor från 1500- och 1600-talen.

Med undantag för synen på de demografiskt begränsade grupper som i stor utsträckning höll sig för sig själva har alltså den svenska invandrarscenen i äldre tid präglats av uppfattningen att immigrationen är att betrakta som en resurs, inte som ett problem. Så var fallet ännu på 1970-talet, då få xenofobiska röster höjdes mot anhörig- och flyktinginvandring. Detta förändrades, närmast på ett paradigmiskt vis, under andra hälften av 1980-talet.

Hur kan detta komma sig? Varför förknippas idag immigrationen *per se* med ett problemscenario snarare än ett resursscenario? Denna fråga ligger visserligen utanför ramen för det konkreta syftet med föreliggande kunskapsöversikt, men i ljuset av de historiska erfarenheter som redovisats ovan kan likväl följande hypoteser presenteras:

- En förklaring bottnar i politisk och medial rutinisering: det har blivit så självklart att debattera ämnet ur ett problemperspektiv – i synnerhet ur ett (ofta dåligt underbyggt) kostnadsperspektiv – att nya debattinlägg per automatik tar avstamp i detta.

- En andra förklaring bottnar i dåliga historiekunskaper, i oviljan att ta till sig av det förflutnas lärdomar. Exempel: Varför diskuteras nästan aldrig erfarenheterna från den omfattande flyktinginvandringen under efterkrigstiden (med immigrationen från det krigshärjade forna Jugoslavien som största exempel) när den dagspolitiska situationen förs på tal? Varför debatteras inte 1930-talets migrationspolitik i egenskap av avskräckande exempel? Vi nedprioriterar gårdagens erfarenheter.
- En tredje förklaring bottnar i latent rasism och xenofobi. Vissa invandrarkritiker låter sig med stor sannolikhet vägledas av en allmän aversion mot främlingar, särskilt folk med avvikande religion och hudfärg, och använder ekonomiska problemargument som alibi för att ”bevara Sverige svenskt”.
- En fjärde förklaring, kanske den viktigaste, är den kortsiktighet som präglar debatten. Debattörer har en tendens att inte tänka längre än dit näsan räcker – till nästa val, nästa avtalsrörelse, nästa år – utan att fokusera på det som borde vara vårt egentliga ansvar: att tänka långsiktigt och betrakta migration ur ett framtidsperspektiv som gör det nödvändigt att inte bara prioritera akuta frågor. Denna fjärde förklaring aktualiserar ett historiskt perspektiv och visar på policyrelevansen av föreliggande kunskapsöversikt.

Den svenska invandringsdebatten på 2010-talet lider av att det offentliga samhället har tillerkänt immigrationskritiska och främlingsfientliga grupper ett problemformuleringsprimat som öppnat dörren för historielöshet och kortsiktighet. Sverige behöver en ny typ av problemformulering som utgår från att invandring som sådan är positiv, ett fenomen som bör bejakas, inte ett ont som måste hanteras. Immigrationens långsiktiga följdverkningar, historiskt väl belagda, bör lyftas fram och analyseras. Problemfokus bör landa på de konkreta punkter där problem uppstår, i första hand avseende integrationen i det svenska samhället och dess arbetsmarknad, och inte på immigration som sådan. Immigrationen måste betraktas som en resurs, inte som ett problem.

Referenser

Källor

Erikskrönikan (1963), red. Pipping, R., nytryck med tillägg, Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-sällskapet, häfte 231, band 68, Stockholm.

Ivar Axelsson Totts räkenskapsbok för Gotland 1485–1487 (1991), red. Melefors, E. och Wase, D., Acta Eruditorum Gotlandica, Visby.

Narratiuncula De Fundatione Monasterij Vitæscholæ in Cimbria, i *Scriptores minores Historiæ Danicæ mediæ ævi*, vol. 2 (1922, nytryck 1970), red. M.Cl. Gertz. Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, Köpenhamn.

Vadstenadiariet. Latinsk text med översättning och kommentar (1996), red. Gejrot, C., Kung. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 19. Stockholm.

Litteratur

Ahnlund, N. (1929) Svenskt och tyskt i Stockholms äldre historia. *Historisk tidskrift* 49.

Alm, G. (1991) *Franskt blev svenskt: Den franska konstnärsfamiljen Masreliez i Sverige under 1700-talet*. Signum, Lund.

Almquist, H. (1929–1935) *Göteborgs historia: Grundläggningen och de första hundra åren, vol. 1:1–2*. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté, Göteborg.

Andersson, L.M. (2000) *En jude är en jude är en jude: Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Nordic Academic Press, Lund.

- Andrén, Å. (1999) *Sveriges kyrkohistoria: Reformationstid*. Verbum, Stockholm.
- Ashton, J.R. (2003) *Lives and Livelihoods in Little London: the Story of the British in Gothenburg 1621–2001*. Warne, Sävedalen.
- Bedoire, F. (2009) *Hugenotternas värld: Från religionskrigens Frankrike till Skeppsbroadelns Stockholm*. Bonniers, Stockholm.
- Besserman, A. (1984) Mosaiska församlingen i Stockholm inför den östjudiska invandringen till staden 1860–1914, i *Nordisk judaistik* 5.
- Bladh, G. (2001) *Det skogsfinska kulturarvet*. FINNSAM, Falun.
- Boëthius, B. (1951) *Gruvornas, hyttornas och hamrarnas folk: Bergshanteringens arbetare från medeltiden till gustavianska tiden*. Tiden, Stockholm.
- Brink, S. (2012) *Vikingarnas slavar: Den nordiska träldomen under yngre järnålder och äldsta medeltid*. Atlantis, Stockholm.
- Carlsson, S. (1980) "Anderstorp 1435–1980", i Carlsson, S. (red.) *Anderstorp: Från småbruk till småindustri*. Anderstorps industriförening, Anderstorp, s. 29–234.
- Catomeris, C. (1988) *Gipskattor och positiv: Italienare i Stockholm 1896–1910*. Komm. för Stockholmsforskning, Stockholm.
- Dahlgren, E.W. (1923) *Louis De Geer 1587–1652: Hans lif och verk I–II*, Uppsala.
- Dickson, W. (1990) *Saxen i väven: En upptäcktsfärd i kultur och tankesätt kring en Jutfabrik*. PMB Bokkonsult/Karneval, Stockholm.
- Douhan, B. (1985) *Arbete, kapital och migration: Valloninvandringen till Sverige under 1600-talet*. Doktorsavhandling i historia, Studia historica Upsaliensia, Uppsala.
- Eimer, B. (1966), *Gotland unter dem Deutschen Orden und die Komturei Schweden zu Årsta*. Innsbruck.
- Ek, S.B. (1982) *Nöden i Lund: En etnologisk stadsstudie*, andra uppl. Liber, Skrifter från Folklivsarkivet i Lund, Lund.

- Eles, H. (red.) (1995) *Skogsfinnarna och Finnskogen: Rapport från konferens på Torsby finnkulturcentrum 2–4 juni 1993*. Värmlands museum/Torsby finnkulturcentrum, Karlstad.
- Florén, A. och Ternhag, G. (red.) (2002), *Valloner: järnets människor*. Gidlund och Dalarnas forskningsråd, Hedemora.
- France, J. (1992) *The Cistercians in Scandinavia*. Cistercian Studies, Kalamazoo.
- Fürstenberg, W. (1980) *Kalmar mosaiska församlings tillkomst och äldsta historia jämte Växjö- och Oskarshamnsförsamlingarnas tillblivelse*. Hillelförlaget, Skrifter utgivna av Sällskapet för judaistisk forskning, Spånga.
- Gårdlund, T. (1947), *Svensk industrifinansiering under genombrottskedet 1830–1913*. Svenska bankföreningen, Stockholm.
- Götlind, A. (1988) *Teknikens medeltida apostlar? En studie av cistercienserna som bärare och förmedlare av teknisk kunskap i det medeltida Skandinavien*. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Hagberg, M. (red.) (2011) *Varnhems kloster före Birger jarl: Om klostrets rottrådar i tiden*. Skara stiftshistoriska sällskap, Skara.
- Hahr, A. (1920) *Studier i Vasatidens konst och andra nordiska renässansstudier*, Lindblad, Uppsala.
- Hammar, T. (1964) *Sverige åt svenskarna: Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Stockholm.
- Harrison, D. (2002) *Jarlens sekel: En berättelse om 1200-talets Sverige*. Ordfront, Stockholm.
- Harrison, D. (2005) *Gud vill det! Nordiska korsfarare under medeltiden*, Ordfront, Stockholm.
- Harrison, D. (2006) *Slaveri: Forntiden till renässansen*. Historiska Media, Lund.
- Harrison, D. och Svensson, K. (2007), *Vikingaliv*. Natur & Kultur. Stockholm.

- Harrison, D. (2009) *Sveriges historia II, 600–1350*. Norstedts, Stockholm.
- Harrison, D. och Eriksson, B. (2010) *Sveriges historia III, 1350–1600*, Norstedts, Stockholm.
- Harrison Lindbergh, K. och Harrison, D. (2013) *101 föremål ur Sveriges historia*. Norstedts, Stockholm.
- Hazell, B. (2011) *Resandefolket: från tattare till traveller*, andra upplagan, Ordfront, Stockholm.
- Heyde, A. (1989) Kävplingemorden 1389: Ett 600-års jubileum?, i *Sankt Eriks Årsbok 1989*. Stockholm.
- Jacobowsky, C.V. (1959) Judarne i Östersund, i *Gamla Östersund*, Årsskrift 22. Östersund.
- Johnson, A. (2015) *Invandrarna som byggde Sverige*, andra upplagan, Dialogos/Centrum för Näringslivshistoria, Stockholm.
- Koblik, S. (1987) "Om vi teg skulle stenarna ropa": *Sverige och judeproblemet 1933–1945*. Norstedts, Stockholm.
- Kulturen 1990: Lund 1000 års krönika* (1990). Årsbok för Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, Lund.
- Kulturen 1998: Metropolis Daniae* (1998). Årsbok för Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige, Lund.
- Kumlien, K. (1953) *Sverige och hanseaterna: Studier i svensk politik och utrikes-handel*. Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar, Stockholm.
- Larsson, L. (1991) An Island Settlement in South Scania: Local and Regional Aspects of a Site Dating from the Late Viking/Early Medieval Period, i Jennbert, K. m.fl. (red.) *Regions and Reflections: In Honour of Märta Strömberg*. Acta Archaeologica Lundensia, s. 275–289.
- Larsson, L. (1992) Mölleholmen: An Island Settlement from the Late Viking Period, i Hårdh, M. och Wyszomirska-Werbart, B. (red.) *Contacts Across the Baltic*

Sea during the Late Iron Age (5th–12th Centuries). Lunds universitet, Arkeologiska institutionen, Report Series 43, s. 125–137.

Larsson, L.-O. (2002) *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Prisma, Stockholm.

Larsson, L.-O. (2005) *Arvet efter Gustav Vasa: En berättelse om fyra kungar och ett rike*. Prisma, Stockholm.

Lindberg, H. (1973) *Svensk flyktingpolitik under internationellt tryck 1936–1941*. Doktorsavhandling i historia, Allmänna förlaget, Stockholm.

Lundh, C. (2010) *Invandringen till Sverige*, andra upplagan. SNS förlag, Stockholm.

Maillefer, J.M. (1999) *Chevaliers et princes allemands en Suède et en Finlande à l'époque des Folkungar (1250–1363)*. Frankfurt am Main.

McGuire, B.P. (1982) *The Cistercians in Denmark: Their Attitudes, Roles, and Function in Medieval Society*. Cistercian Publications, Kalamazoo.

Meinander, H. (2014) *Finlands historia: Linjer – Strukturer – Vändpunkter*, rev. upplaga. Schildts & Söderströms, Helsingfors.

Montgomery, A. (1966) *Industrialismens genombrott i Sverige*, andra upplagan. Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Müller, L. (1998) *The Merchant Houses of Stockholm, c. 1640–1800: A Comparative Study of Early-Modern Entrepreneurial Behaviour*. Doktorsavhandling i historia. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala 1998.

Müssener, H. (1975) Den tysk-judiska emigrationen till Sverige efter 1933, i *Nordisk judaistik* 1:1.

Nilsson, B. (1998) *Sveriges kyrkohistoria: Missionstid och tidig medeltid*. Verbum, Stockholm.

Nordman, A.-M. (2014) Grundläggningen – att bygga en ny stad, i Nordman, A.-M., Nordström, M. och Pettersson, C. (red.), *Stormaktsstaden* Jönköping: 1614 och framåt. Jönköpings läns museum, Jönköping.

Olofsson, M. (1995) *Bronett's: Historien om en cirkusfamilj*. Fischer, Stockholm.

Olsson, L. (1987) Skånska godsägare och galiziska roepiger: Kapitalism, betodling och arbetarimport före första världskriget, i *Över gränser: Festskrift till Birgitta Odén*. Historiska institutionen, Lund.

Pehrson, L. (2014– 2015) *Utvandringen till Amerika I–III (Den nya världen, Den nya staden, Den nya tiden)*. Bonniers, Stockholm.

Pettersson, C. (2014), Jönköpings båda kungliga faktorier – en fråga om vapen och ylletyg, i Nordman, A.-M., Nordström, M. och Pettersson, C. (red.), *Stormaktsstaden* Jönköping: 1614 och framåt. Jönköpings läns museum, Jönköping.

Riegler, C.H. (1990) Arbetsvandring kring sekelskiftet, i *Kulturrådet* 1990:6.

Roslund, M. (2001) *Gäster i huset: Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Doktorsavhandling, Arkeologiska institutionen, Lunds universitet. Vetenskaps societeten i Lund, Lund.

Scander, R. (1981) Holländarnas Göteborg, i *Fataburen*, Nordiska museet.

Samuelsson, K. (1951) *De stora köpmanshusen i Stockholm 1730–1815: En studie i den svenska handelskapitalismens historia*, Doktorsavhandling, Skrifter utg. av Ekonomisk-historiska institutet i Stockholm, Stockholm.

Stråth, B. (2012) *Sveriges Historia VI, 1800–1920*. Norstedts, Stockholm.

Svalenius, I. (1937) *Georg Norman: En biografisk studie*. Doktorsavhandling i historia. Gleerup, Lund.

Svanberg, I. och Tydén, M. (2005) *Tusen år av invandring: En svensk kulturhistoria*, tredje upplagan, Dialogos, Stockholm.

Svenson, A. (1995) *Nöden – en shtetl i Lund*, Gamla Lund Årsskrift 77, Lund.

- Svensson, B. (1993) *Bortom all ära och redlighet: Tattarnas spel med rättvisan*. Doktorsavhandling. Nordiska museet, Stockholm.
- Tarkiainen, K. (1990) *Finnarnas historia i Sverige, vol. 1: Inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid*. Nordiska museet, Stockholm.
- Thunander, M. (1959) Carl Gustafs stad: Manufakturverkets tillkomst och utveckling, i *Carl Gustafs stad: Reinhold Rademachers manufakturverk och Eskilstuna*. Eskilstuna Centralbibliotek, Eskilstuna.
- Tillhagen, C.-H. (1965) *Zigenarna i Sverige*. Natur & Kultur, Stockholm.
- Ulvenstam, L.-H. (1945) *The Royal Bachelor's Club 1769–1944*. Wezäta, Göteborg.
- Valentin, H. (1924) *Judarnas historia i Sverige*. Bonniers, Stockholm.
- Welinder, S. (2009) *Sveriges Historia I, 13 000 f.Kr.–600 f.Kr.* Norstedts, Stockholm.
- Westrin, T. (1900) Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer. *Historisk tidskrift* 20.
- Villstrand, N.E. (2011) *Sveriges historia III, 1600–1721*. Norstedts, Stockholm.

Förteckning över tidigare Delmi publikationer

Rapport och Policy Brief 2014:1, ”Radikala högerpartier och attityder till invandring i Europa”, av Mikael Hjerm och Andrea Bohman

Rapport och Policy Brief 2015:1, ”Internationell migration och remitteringar i Etiopien” av, Lisa Andersson

Kunskapsöversikt 2015:2, ”Politiska remitteringar”, av Emma Lundgren Jörum och Åsa Lundgren.

Kunskapsöversikt 2015: 3, ”Integrationspolitik och arbetsmarknad” av Patrick Joyce.

Kunskapsöversikt 2015:4, ”Migration och företagens internationalisering”, av Andreas Hatzigeorgiou och Magnus Lodefalk.

Rapport och Policy Brief 2015: 5, ”Svenskt medborgarskap: reglering och förändring i ett skandinaviskt perspektiv”, av Mikael Spång.

Rapport och Policy Brief 2015:6, ”Vem blir medborgare och vad händer sen? Naturalisering i Danmark, Norge och Sverige ”, av Pieter Bevelander, Jonas Helgertz, Bernt Bratsberg och Anna Tegunimataka.

Kunskapsöversikt 2015:7, ”Kategoriernas dilemman”, av Per Strömblad och Gunnar Myrberg.

Rapport och Policy Brief 2015:8, ”Valet och Vägen: Syriska flyktingar i Sverige”,
av Emma Jörum Lundgren.

Rapport och Policy Brief 2015:9 ”Arbetskraftsinvandring efter 2008 års reform”,
av Catharina Calleman (red.), Petra Herzfeld Olsson (red.).

Tvärtemot vad som ofta framförs i nutida debatt har Sverige lång erfarenhet av immigration. Denna kunskapsöversikt redogör, med hjälp av historiska källor och befintlig forskning, för de historiskt viktigaste immigrationsvågorna till Sverige. Från forntiden fram till andra världskriget. En tidig grupp av invandrare anlände under vikingatiden, mellan 800-talet och 1000-talet. En betydligt större immigrationsvåg följde mellan 1200-talet och 1400-talet, då ett stort antal tyskar flyttade norrut över Östersjön. En tredje immigrationsvåg ägde rum på 1800-talet parallellt med att många svenskar emigrerade till USA. I kunskapsöversikten redovisas också vilken roll invandringen och invandrarna spelat för Sverige.

Kunskapsöversikten är skriven av Dick Harrison, professor i historia vid Lunds universitet.

Delegationen för migrationsstudier - Delmi - är en oberoende kommitté som initierar studier och förmedlar forskningsresultat som underlag till framtida migrationspolitiska beslut och för att bidra till samhällsdebatten.

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

Delegationen för
Migrationsstudier
Ju 2013:17